

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Κατηχητική Διακονία. Τιμητικός Τόμος για τὸν Καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Δ. Φράγκο. Ἐπιμέλεια: Ἰωάννη Β. Κογκούλη, Χρήστου Κ. Βασιλοπούλου, Δημητρίου Α. Λάππα, Ἐκδοτ. Οἶκος Κυριακίδη Α.Ε., σχ. 24 X 18 ἐκ., σσ. 400, Θεσσαλονίκη, 2003.

Ὅφείλονται συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίες στοὺς Καθηγητὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ.κ. Ἰωάννην Δ. Κογκούλην καὶ Χρήστον Κ. Βασιλόπουλον, ὡς καὶ στὸν Λέκτορα κ. Δημήτριον Α. Λάππα γιὰ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὶς φροντίδες τοὺς πρὸς ἔκδοσιν τοῦ ὡς ἄνω χρυσοδέτου τόμου, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἐκδοτικὸν Οἶκον Ἀδελφῶν Κυριακίδη τυπώθηκε σὲ πολυτελὲς χαρτί. Ὁ τιμητικὸς αὐτὸς τόμος «ἀποτελεῖ ἔκφραση τιμῆς καὶ ἀγάπης ἔναντι τοῦ σεβαστοῦ διδασκάλου» των διακεκριμένου Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Κωνσταντίνου Φράγκου. Χαρακτηριστικῶς οἱ μνημονευθέντες τρεῖς πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι ἐπισημαίνουν στὸν Πρόλογόν τους: «Ἀποτελεῖ ταυτόχρονα ἐλαχίστη ἀπόδοση τοῦ ὀφειλόμενου στὸ πρόσωπό του χρέους μας γιὰ ὅ,τι σπουδαῖο καὶ μεγάλο ἐκεῖνος πρόσφερε τόσον στὴν ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας μας ὅσο καὶ προσωπικὰ σ' ἐμᾶς ποὺ ὑπήρξαμε γιὰ μεγάλο διάστημα συνεργάτες του».

»Ἐχοντας στὶς καρδιές μας τὶς πιὸ ὠραῖες ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ μαθητεία μας κοντὰ του προσευχόμεθα ὁ Κύριος τῆς ζωῆς νὰ δίδει στὸν πολὺ διδάσκαλο ὑγεία καὶ μακροημέρευση γιὰ νὰ χαίρεται τοὺς δικούς του ἀνθρώπους καὶ νὰ διακονεῖ γιὰ πολὺ καιρὸ ἀκόμη τὸ κατηχητικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας μας κοντὰ στοὺς νέους, ἔργο στὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του μετὰ ξεχωριστὸ ζῆλο καὶ πάθος» (σ. 9).

Δικαιῶς ἡ Α.Θ. Παναγιότης, ὁ Σεπτὸς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος, στὸ προτασσόμενον στὸν Τόμον γράμμα του πρὸς τὸν Καθηγητὴν κ. Κογκούλην, ἐπαινεῖ καὶ συγχαίρει «τοὺς καλοὺς μαθητὰς» τοῦ Καθηγητοῦ κ. Κ. Φράγκου, τοὺς «διὰ τοῦ εὐγενοῦς τούτου τρόπου οἰονεὶ ἀποδίδοντας τὰ τροφεῖα καί, κατὰ τὸ βιβλικὸν λόγιον, «τῷ τὴν τιμὴν τὴν τι-

μήν». Τοῦτο εἶναι δείγμα καὶ τοῦ ἥθους καὶ τοῦ πνεύματος μαθητείας καὶ τοῦ ταπεινοῦ ἐπιστημονικοῦ φρονήματος» αὐτῶν (σ. 7).

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Τόμος περιέχει τὶς ἐξῆς ἐνδιαφέρουσες μελέτες: 1) «ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΦΡΑΓΚΟΣ, πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος καὶ ἀκάματος ἐργάτης τοῦ Εὐαγγελίου» (Ἰωάννου Β. Κογκούλη, Καθηγητοῦ Παν/μίου) (σσ. 15-25). 2) «Διαχρονικὰ μηνύματα ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ» (Χρήστου Βασιλοπούλου, Καθηγητοῦ Παν/μίου) (σσ. 27-38). 3) «Ὁ κατηχητὴς ἐθελοντὴς ἢ διάκονος;» (Ἰωάννου Β. Κογκούλη, Καθηγητοῦ Παν/μίου) (σσ. 39-48). 4) «Ἡ Δυναμικὴ τῆς σχέσης Διαλόγου καὶ Ἀγάπης» (Δημητρίου Λάππα, Λέκτορος τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.). 5) «Ἐνα κείμενο ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειο γιὰ τὸν Μ. Βασίλειο» (Γεωργίου Τσανανᾶ) (σσ. 65-84). 6) «Χριστιανικὴ θεώρηση τοῦ πολέμου» (Γεωργίου Ἰ. Μαντζαρίδη, Καθηγητοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης) (σσ. 85-90). 7) «Ἐπάρχει ἀντισημιτισμὸς καὶ ἐθνοφυλετισμὸς στὶς διδαχὲς τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ;» (Πρωτοπρεσβυτέρου Βασιλείου Ἰ. Καλλιακμάνη, Ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.) (σσ. 91-102). 8) «ΑΝΑΣΚΑΦΗ. Σχόλιο γιὰ τὴν κατήχηση στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία» (Χρυσοστόμου Ἀ. Σταμούλη, Ἐπικούρου Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.) (σσ. 103-114). 9) «Ὁ καιρὸς τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ ἡ δυνατότητα τέλεσής της τὸ ἑσπέρας» (Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ, Ἐπικούρου Καθηγητοῦ τοῦ Α.Π.Θ.) (σσ. 115-130). 10) «Ἡ ἐπιστροφή τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Μιά τάση γιὰ ἀναζήτηση νοήματος ζωῆς» (Νίκης Παπαγεωργίου, Λέκτορος Θεολ. Σχολῆς Α.Π.Θ.) (σσ. 131-140). 11) «Ὁ ἀντιγνωστικὸς χαρακτήρ τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη» (Πρωτοπρεσβ. Ἰωάννου Γ. Σκιαδαρέση, Λέκτορος Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.), (σσ. 141-162). 12) «*Exemplum Olympicum*: Ὁ ἱερός Χρυσόστομος καὶ οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες» (Ἄννας Κόλτσιου-Νικήτα, Λέκτορος Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.) (σσ. 163-186). 13) «Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ καὶ Θεία Λατρεία. Εὐκαιρίες λατρευτικῆς Ἀγωγῆς στὰ Σχολεῖα» (Ἀναστασίου Ν. Δάρδα, Δρος Θεολογίας-Σχολικοῦ Συμβούλου) (σσ. 187-192). 14) «Τὰ διδακτικὰ μοντέλα στὴν ἐνοριακὴ-ἐκκλησιαστικὴ κατήχηση» (Ἰωάννου Β. Τσάγκα, Σχολικοῦ Συμβούλου Θεολόγων) (σσ. 193-220). 15) «Ἡ σημασία καὶ ἡ θέση τῆς Σημειωτικῆς στοῦ χώρου τῆς εὐαγγελικῆς καὶ τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀγωγῆς» (Ἀθανασίου Β. Στογιαννίδη) (σσ. 221-232). 16) «Παγκοσμιοποίηση-Τηλεόραση-Ἐκπαίδευση (μιά μεθοδολογικὴ στροφὴ στὴν ἔρευνα τῆς τηλεόρασης» (Σοφίας Ἀσλανίδου, Καθηγητριάς ΑΣΠΑΙΤΕ Θεσσαλονίκης), (σσ. 233-244). 17) «Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἔργο Ἐμμανουὴλ Τζάνε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συλλογὴ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Ἰωαννίνων (Γλυκερίας Μιχ. Χατζούλη, Α.Π.Θ.) (σσ. 245-276). 18) «Ὁ ρόλος τοῦ Θεολόγου

Ἐκπαιδευτικοῦ ὅπως ἀναδεικνύεται μέ τή χρήση τῶν νέων τεχνολογιῶν στήν σχολική τάξη» (Βασιλικῆς Μητροπούλου), (σσ. 277-286). 19) «Ἡ εὐξείνος καί εὐκαρπος διάδοση καί καλλιέργεια τῆς ψαλτικῆς στίς περι τὸν Εὐξείνο Πόντο περιοχές» (Ἐμμ. Γιαννοπούλου, Δρος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας Παν/μίου Ἀθηνῶν) (σσ. 287-316). 20) «Τὸ Θέατρο Σκιῶν στήν Κατηχητική Διακονία: Τὰ ποιοτικά γνωρίσματα πού συνδέουν τὸ Θέατρο Σκιῶν μέ τὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καί τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση» (Θωμᾶ Ἀθ. Ἀγραφιῶτου), (σσ. 317-322). 21) «Οἱ κατασκηνώσεις τοῦ ἱ. Ναοῦ Ἀγ. Τριάδας Θεσ/νίκης καί ἡ κατηχητική διακονία» (Πρωτ. π. Βασιλείου Μανιώτη) (σσ. 323-326). 22) «Ἡ διαχρονικὴ ἀξία τῶν μνημάτων τοῦ Νεοφύτου Δούκα πρὸς τοὺς συμπατριῶτες του» (Ἀριστοφάνους Δ. Ζαμπακίδου, καθηγητοῦ Ἀνωτέρας Ἐκκλῆσ. Σχολῆς Κρήτης) (σσ. 327-344). 23) «Ὁρθόδοξη Παιδεία καί Κέντρα Περιβαλλοντικῆς Ἐκπαίδευσης στήν Ἑλλάδα» (Χαρικλείας Νέστορος, Θεολόγου) (σσ. 345-356). 24) «Τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα στό Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν – Μία διδακτικὴ προσέγγιση στήν Πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση» (Μαρίας Ράντζου, Δρος Θ.) (σσ. 357-366). 25) «Ἐνοριακὴ Κατήχηση καί Νέες Τεχνολογίες» (Ἀθανασίου Χαρίση) (σσ. 367-378). 26) «Πρόταση γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ Ὁρθοδόξου πολιτισμοῦ στήν κατηχητικὴ διακονία» (Ἀρχιμ. Εἰρηναίου Χατζηεφραιμίδη, Εἰδικοῦ Ἐπιστήμονος Π.Τ.Δ.Ε. Φλώρινας Α.Π.Θ.) (σσ. 379-388). 27) «Τὸ κατηχητικὸ ἔργο τῆς Ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Εὐόσμου» (Ἄννας Καραμανίδου, Ε.Ε.ΔΙ.Π. - Α.Π.Θ.), (σσ. 389-400).

Οἱ περισσότερες ἐκ τῶν ὡς ἄνω μελετῶν, πού περιλαμβάνονται στὸν πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Κωνσταντίνου Φράγκου τιμητικὸν τόμον, εἶναι ἀξιόλογες καί φανερώνουν ἀφενὸς αἰτήματα ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς Κατηχητικῆς Διακονίας τόσον ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου ὅσον καί ἐξ ἐπόψεως μορφῆς· ἀφ' ἑτέρου τὴν συγκομιδὴν κατόπιν τῆς καρποφορίας ἐκ τῆς δαφιλοῦς πνευματικῆς σπορᾶς, πού γίνεται μέσα στήν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἢ ὅποια ἔχει ἀναδείξει πολλοὺς ἐλπιδοφόρους νέους ἐπιστήμονες, καί τρίτον εὐρύτητα τῶν ὀριζόντων, μέσα στοὺς ὁποίους τὸ μυσταγωγικὸν κατηχητικὸν ἔργον ἀναβαθμίζεται μορφολογικῶς μέ νέες ἐπιστημονικὲς μεθόδους καί ἐπικοινωνιακὲς τεχνολογίες.

Τὰ θετικὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἀντανακλῶνται στήν προσωπικότητα τοῦ τιμωμένου διακεκριμένου διδασκάλου κ. Κ. Φράγκου, τοῦ ὁποίου ἐκλεκτοὶ μαθητές, συνεργάτες καί φίλοι ὑπῆρξαν οἱ συνεργασθέντες στὸν τιμητικὸν τόμον. Στὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω γράμμα Του ὁ Παναγιώτατος καί Σεπτὸς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος προβάλλει τὴν προσωπογραφίαν τοῦ τιμωμένου «παλαιμάχου καθηγητοῦ» κ. Κωνσταντίνου Φράγκου,

«τοῦ ἐπὶ μακρὰ ἔτη τοσαύτας ὑπηρεσίας προσενεγκόντος καὶ ἀκαταπονήτως ἐργασθέντος ἐν τῷ πνευματικῷ τῆς Ἐκκλησίας ἀγρῷ καὶ φιλοτίμως διακοπήσαντος τὴν ἱεράν τῆς Θεολογίας Ἐπιστήμην μετὰ ζήλου καὶ θερμουργοῦ ἀγάπης» (σ. 6).

Οἱ ἐπιγραμματικὲς αὐτὲς ἐπισημάνσεις τοῦ Παναγιωτάτου συνοψίζουν ὅ,τι ὁ Καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Β. Κογκούλης ἐπισημαίνει στὴν πρώτην μελέτην τοῦ τιμητικοῦ τόμου, παρουσιάζοντας τὸν κ. Φράγκον ὡς ἐξαιρετον πανεπιστημιακὸν διδάσκαλον καὶ συγγραφέα, τοῦ ὁποίου τὰ ἀναφερόμενα δημοσιεύματα χαρακτηρίζονται ἀπὸ «τὴν συνθετικὴν καὶ διαλεκτικὴν ἰκανότητα, τὴν τελειομανίαν καὶ τὸν πάντοτε προσωπικὸν δυναμικὸν του λόγον» (σ. 22).

Ἡ ἐξαιρετικὴ εἰς ποιὸν πανεπιστημιακὴ καὶ συγγραφικὴ προσφορά του ὑπερακοντίζεται καὶ κοσμεῖται ἀπὸ «τὴν σχεδὸν ἐρωτικὴν στροφὴν του πρὸς τὴν δράση (αὐτ.), ἡ ὁποία εἶναι συνεχῆς, ἀδιάκοπος καὶ ποικιλόμορφος. Πρόκειται γιὰ δρᾶσιν κηρυκτικὴν, κατηχητικὴν, διαλογικὴν, ἀπολογητικὴν, ἐνισχυτικὴν τοῦ ἐνοριακοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου, ἐθνικὴν, πολιτιστικὴν, κοινωνικὴν-διακοινωνικὴν. Ἡ δρᾶσις αὐτὴ συνεχίζεται ἕως σήμερα ἀμείωτη. Χαρακτηριστικῶς ὁ κ. Κογκούλης καταλήγει ὡς ἐξῆς στὴν παρουσίασιν τῆς δράσεως τοῦ κ. Κωνσταντίνου Φράγκου:

«Μετὰ τὴ συνταξιοδότησίν του καὶ παρὰ τὸ προχωρημένον τῆς ἡλικίας του συνέχισε νὰ δραστηριοποιεῖται στὸ χῶρον τῆς Ἐκκλησίας, ἀναπτύσσοντας ὁμιλητικὴν δραστηριότητα ἀπὸ τὸ 1987 καὶ ἐξῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν Ἱ. Ναῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Τὸ ἔτος 1997 ἰδρύει τὸ «Σύνδεσμον Κοινωνικοῦ καὶ Μορφωτικοῦ Ἔργου» μὲ ἔδραν τὸ Ἀργίλιο καὶ ὑποδειγματικὸ ἐνοριακὸ Παράρτημα στὴ Ματαράγκα τῆς Μακρυνείας. Ὁ Σύνδεσμος αὐτός, πέραν τῶν πολιτιστικῶν καὶ ψυχαγωγικῶν δραστηριοτήτων του, τῆς σὲ τρόφιμα ἐνίσχυσης κατὰ καιροὺς πτωχῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἐξασφάλισης μεταχειρισμένου ἱματισμοῦ σὲ χῶρες κυρίως ὀρθόδοξης ἱεραποστολῆς, ἐπιλαμβάνεται ὄχι ὀλίγων περιπτώσεων συγχρόνων ἀτομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν δεινῶν καταστάσεων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ κοινωνικὴ δραστηριότης τοῦ καθηγητῆ καὶ ἡ πανθομολογουμένη προσωπικὴ διαλεκτικὴ καὶ ὁμιλητικὴ του δράσις εἰσάγουσιν νέα μορφὴ ἀγωγῆς, αὐτὴ τῶν δύο ἄρτων. Τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ «ἐπιουσίου» τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς.

»Τέλος, κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον, ὁ Καθηγητὴς μετέχει ὡς ἰδρυτικὸ μέλος, καὶ μάλιστα ὡς ἐπὶ Ζετία ἡδὴ Γεν. Γραμματέας τοῦ «Ναυτικοῦ Ὁμίλου Τριχωνίδας, συλλόγου ναυταθλητικῶν ἐπιδιώξεων καὶ μορφωτικῶν, πολιτιστικῶν καὶ περιβαλλοντικῶν στόχων, συναφῶν πρὸς τὸ ὑγρὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

Ἔδρα τοῦ Ὅμιλου ἢ Ματαράγκα μὲ διαδημοτική συνεργασία παιδιῶν, νέων καὶ ἐνηλίκων τῶν πέριξ τῆς ὠραιότατης λίμνης Τριχωνίδας περιοχῶν.

»Αὐτὴ περίπου ἦταν καὶ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση τοῦ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου καὶ ἀκάματου ἐργάτη τοῦ Εὐαγγελίου, Κωνσταντίνου Φράγκου, ὁ ὁποῖος μάλιστα σκοπεύει νὰ σφραγίσαι τὰ 83 ἔτη τοῦ βίου του μὲ τὴν ἰδρυση στὴ Θεσσαλονίκη μὴ κερδοσκοπικῆς Ἐταιρείας Χριστιανικῶν Παιδαγωγικῶν Ἐφαρμογῶν καὶ νὰ κληροδοτήσῃ σ' αὐτὴν τὴ Βιβλιοθήκη του καὶ τὸ παντοειδές πλούσιο προσωπικὸ ἀρχεῖο του».

Στὶς εὐστοχες ἐπισημάνσεις τοῦ κ. Κογκούλη δύναται ὁ ὑπογραφόμενος, ποὺ συνδέεται μὲ τὸν κ. Φράγκον ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ μας χρόνια, νὰ προσθήσῃ καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ τιμώμενος Καθηγητὴς περὶ τὸ τέλος ἤδη τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν του μὲ τὸ κριτικὸν του πνεῦμα καὶ τὴν δυναμικὴν παρρησίαν του ὑπῆρξε στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐμψυχωτὲς τοῦ ὁράματος καὶ τῆς –σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἐπιτυχοῦς– προσπαθείας πρὸς ἀναπροσανατολισμὸν τῶν μεθόδων ἐργασίας καὶ πτυχῶν τῶν συγκεκριμένων ἐπιδιώξεων τοῦ λεγομένου «νεοελληνικοῦ χριστιανικοῦ κινήματος». Ὁρισμένες ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποὺ ἐστάλησαν λ.χ. στὸν ἀείμνηστον ἀρχιμ. π. Τιμόθεον Παπαμιχαήλ, στὸν ἀείμνηστον Βασίλην Μουστάκη καὶ στὸν ὑπογραφόμενον, εἶναι ἀπόδειξις ὄχι μόνον τῶν νεανικῶν ἱεραποστολικῶν ὀραματισμῶν του, ἀλλὰ καὶ τῶν ἤδη τότε ὠρίμων ρεαλιστικῶν πόθων καὶ σχεδίων, ποὺ ἦσαν τὰ κίνητρα ὀλοκλήρου τῆς μετέπειτα καταπληκτικῆς δράσεώς του, ἡ ὁποία καθιστοῦσε πλέον πειστικὴν τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν του καὶ τὸ ἐκλεκτὸν ποιοτικῶς συγγραφικὸν του ἔργον. Ἐνα ἀπὸ τὰ δυναμικὰ κίνητρα τῆς δράσεως αὐτῆς ἔφερεν ἀναμφιβόλως τὴ σφραγίδα τῆς ἐκλεκτῆς συζύγου καὶ συνεργάτιδος του, τῆς ἐνθουσιώδους καὶ δυναμικῆς θεολόγου κυρίας Ἑλλης Παπαναστασίου, ἡ ὁποία ἰδιαιτέρως διακρίθηκε ὡς Κατηγήτρια. Ἀλλὰ στὰ ὄρια τῆς παρούσης βιβλιοκρισίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθοῦν περισσότερα γιὰ τὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατοχῆς ἀναπροσανατολισμὸν πτυχῶν τῆς νεοελληνικῆς χριστιανικῆς κινήσεως, οἱ ὁποῖες ἀναμένουν τὴν ἱστορικογενετικὴν ἐξέτασιν, τεκμηριώσιν καὶ ἐρμηνεῖαν τους.

Ἡ ὄλη ἐξέτασις τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλτάτου συναδέλφου κ. Κ. Φράγκου δικαιολογεῖ τίς ἀξιέπαινες καὶ εὐτυχῶς ἀποτελεσματικὲς προσπάθειες τοῦ κ. Κογκούλη καὶ ἄλλων συναδέλφων του πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἐπιτευχθείσης ἤδη ἀνακηρύξεως τοῦ φιλτάτου Κωνσταντίνου Φράγκου εἰς Ὅμοτιμον Καθηγητὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Χρίστου Θ. Κρικώνη, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Πατερικά Μελετήματα*, τόμος Γ': *Θεολογικά-Πατερικά-Εορτολογικά-Μαρτυρολογικά-Άγιολογικά-Προσφωνήσεις-Διάφορα*, Θεσσαλονίκη 2004, σχ. 21Χ15 ἐκ., σσ. 462 (οἱ δύο προηγούμενοι τόμοι ὑπὸ τὸν αὐτὸν γενικὸν τίτλον, ὡς γνωρίζουν ἤδη οἱ ἀναγνώστες τῆς «*Θεολογίας*», ἐκδόθηκαν τὸ ἔτος 2001 καὶ περιέχουν *Γραμματολογικά, Δογματικά, Νηπτικά, Ἐκκλησιολογικά, Κοινωνικά καὶ Ἱστορικά μελετήματα* [σσ. 724 + 624]).

Συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται τὸ αἴτημα, ὅτι πρέπει ἡ χριστιανικὴ σκέψις καὶ ζωὴ νὰ διαποτίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων. Τὸ αἴτημα αὐτὸ πραγματοποιεῖται σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὸν πολυγραφώτατον –νῦν Ὀμότιμον– Καθηγητὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Χρῆστον Κρικώνην, ὁ ὁποῖος εἶναι ἤδη γνωστὸς στοὺς ἀναγνώστες τῆς «*Θεολογίας*» ἀπὸ προηγούμενες βιβλιοπαρουσιάσεις ἔργων του.

Ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Κρικώνης τὰ τελευταῖα τέσσερα χρόνια παρουσίασε τρεῖς ὀγκώδεις τόμους «*Πατερικῶν Μελετημάτων*, πού ἐκδόθηκαν στὴν Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τὴν πρωτοποριακὴν στὴν Ἑλλάδα University Studio Press A.E. μὲ ὠραιότατην βιβλιοδεσίαν καὶ καλλιτεχνικὴν γενικῶς ἐμφάνισιν. Οἱ τόμοι αὐτοί, πού προβάλλουν ὄχι ἀπλῶς ψήγματα, ἀλλὰ μεγάλα τεμάχια τοῦ χρυσοῦ τῆς Πατερικῆς σοφίας, περιέχουν «*πραγματεῖες καὶ μελετήματα, ἀναφερόμενα σὲ διαφόρους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ διδασκαλία τους καὶ ἄλλα σχετικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθηκαν εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε σὲ συλλογικὰ ἔργα, ἐπιστημονικὰ ἔργα, πρακτικὰ συνεδρίων κ.λπ., κατὰ διαφόρους καιροὺς. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μελετήματα αὐτὰ ἀναδημοσιεύονται μὲ κάποια μικρὴ μόνο γλωσσικὴ ἐπεξεργασία καὶ βελτιωμένη διάρθρωση, πάντως μὲ τὴν ἴδια ἀρχικὴ τους βασικὴ μορφή καὶ δομή*».

Ἄς ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ Α' Τόμος παρουσιάζει τὸν ἰδρυτὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ἅπ. Παῦλον καὶ τοὺς ἀποστόλους καὶ συνεργάτες του Σίλαν καὶ Τιμόθεον (σσ. 17-100)· τὶς ἐκκλησιολογικὰς ἀντιλήψεις Ἰγνατίου Ἀντιοχείας (σσ. 101-128)· τὴν περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ Φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος Ἰουστίνου (σσ. 129-154)· τὴν γενικὴν παρουσίαν τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου (σσ. 155-200)· τὶς ἀπόψεις τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης περὶ τῆς συνεχοῦς πορείας τῆς πνευματικῆς τελειότητος καὶ τῆς μυστικῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου στὸ πρόσωπον τοῦ ἑσαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ (σσ. 224-248)· τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ὡς πρότυπον εἰρηνοποιοῦ καὶ αὐτοθυσίας (σσ. 249-

286)· τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τὶς ἀπόψεις αὐτοῦ περὶ Ἱερωσύνης (σσ. 287-344)· τὴν χριστολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας (σσ. 345-416)· τὴν κατὰ τὰ Ἀρεοπαγίτικα συγγράμματα θεολογίαν ὡς μέθοδον θεογνωσίας (σσ. 417-444)· τὴν «Κλίμακα» τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου (σσ. 445-462)· τὶς ἐξεικονίσεις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν (σσ. 463-482)· τὴν περὶ εἰκόνων διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰδικώτερον (σσ. 483-540)· τὶς ἀντιλήψεις τοῦ ἱ. Φωτίου περὶ τῆς τιμῆς καὶ προσκυνήσεως τῶν ἱ. εἰκόνων (σσ. 541-596)· τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Οἰκουμενίου ὡς ἁγίου καὶ πολιούχου Τρίκκης (σσ. 597-620)· τὶς ἀπόψεις τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (σσ. 621-640)· τὶς θεολογικὰς ἀναζητήσεις τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως σὲ συνάρτησιν πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐπιστημῶν στὴν Νίκαιαν (σσ. 641-656)· τὶς ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ περὶ φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς γνώσεως (σσ. 657 ἔξ.).

Ἐπενθυμίζομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Β' τόμος ἐξετάζει τὶς ἀπαρχὲς τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς οἰκουμενικὰς προοπτικὰς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Δύσιν (σσ. 17-34)· τὸν βίον, τὸ συγγραφικὸν ἔργον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (σσ. 35-172)· τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου περὶ τῶν σχέσεων Ὁρθοδόξου Παραδόσεως καὶ Διαφωτισμοῦ (σσ. 173-202)· τὸ διδακτικὸν καὶ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Μητροπολίτου Πενταπόλεως (σσ. 204-232)· τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν Πατερικὴν Γραμματείαν (σσ. 233-256)· τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτήρα τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας (σσ. 257-290)· τὴν ἐορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τὸ νόημα τῶν ἱ. εἰκόνων (σσ. 291-304)· τὴν συμβολὴν τῆς Καππαδοκίας καὶ τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων στὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος (σσ. 305-320)· τὸν ὁμολογιακὸν χριστοκεντρικὸν χαρακτήρα τοῦ μαρτυρίου τῶν Νεομαρτύρων (σσ. 321-338)· τὸ ἀγαθὸν τῆς εἰρήνης κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας (σσ. 339-360)· τὶς ἀπόψεις τῶν Πατέρων περὶ «τῆς ἰσότητος καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης» (σσ. 361-382)· τὴν περὶ ἐργασίας διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων (σσ. 383-424)· τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεολογικὴν θεώρησιν τῶν ναρκωτικῶν καὶ τοῦ AIDS (σσ. 425-450)· τὶς περὶ ἀγωγῆς ἀντιλήψεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἔξ. Οἰκονόμου (σσ. 451-470)· τὶς κοινωνικὰς ἀντιθέσεις καὶ τὸ χάσμα τῶν γενεῶν (σσ. 471-482)· τὸν Μητροπολίτην Λαρίσσης-Τρίκκης Διονύσιον Β' «φιλόσοφον» (σσ. 483-502)· τὸν Τιμόθεον (1616-1625) τὸν Νιγριτινόν, Μητροπολίτην Σερραίων καὶ τὴν συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἐθνους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (σσ. 503-524)· τὴν προσωρινὴν Μη-

τρόπολιν Νιγρίτης καὶ τοὺς Μητροπολίτες τῆς (1924-1935) (σσ. 525-552)· τοὺς ἐπισκόπους τῆς 70ετίας τῆς Ἱ. Μ. Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου καὶ τὴν 20ετίαν τοῦ νῦν Μητροπολίτου τῆς κ. Προκοπίου (σσ. 553 ἔξ.).

Ὁ ἐσχάτως κυκλοφορήσας καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Γ' τόμος στὴν ἐνότητα «*Θεολογικὰ-Πατερικὰ*» ἀναφέρεται στὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον, στὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ στὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, στὴν Χριστολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, στὴν ἄποιψιν τῶν Πατέρων περὶ τῶν Διμερῶν Διαχριστιανικῶν Διαλόγων, στὶς Μητέρες τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, στὶς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ στὴν ἐρμηνευτικὴν προσέγγισιν τῶν «Ψαλμῶν Μετανοίας» (σσ. 13-170). Ἡ ἐνότης «*Ἑορτολογικὰ*» ἀναφέρεται στὸ νόημα τῶν ἑορτῶν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς καὶ τῶν Κυριακῶν Α', Β' καὶ Γ' Νηστειῶν (σσ. 171-224). Ἡ ἐνότης «*Μαρτυρολογικὰ*» ἀναφέρεται στὸν χαρακτῆρα τῶν Νεομαρτύρων, στὸν ἅγιον Δημήτριον Θεσσαλονίκης, στοὺς Μάρτυρες γενικῶς καὶ στὸν Μεγαλομάρτυρα καὶ ἱαματικὸν ἅγιον Παντελεήμονα, στοὺς Νεομάρτυρες-Ἐθνομάρτυρες κληρικοὺς Δ. Θεσσαλίας, στὸν Μοναχισμόν τῶν Μετεώρων καὶ τῶν πέριξ περιοχῶν (σσ. 225-306). Ἡ ἐπομένη ἐνότης περιέχει «*Προσφωνήσεις*» πρὸς τὸν αἰγιμνηστον καὶ μακαριστὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Πέτρον τὸν Ζ' καὶ πρὸς τὸν Μακ. Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστόδουλον, ὅπως ἐπίσης ἔκφρασιν εὐφήμου μνείας εἰς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Περγάμου κ. Ἰωάννην Ζηζιούλαν, καθηγητὴν Πανεπιστημίων Γλασκώβης-Θεσσαλονίκης, Ἀκαδημαϊκὸν καὶ πρ. Πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (σσ. 307-332). Τέλος στὴν ἐνότητα «*Διάφορα*» περιλαμβάνονται σύντομη Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης, ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Παιδείας στὴν Νίκαιαν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἐνδιαφέροντα Θεοδώρου Β' Λασκάρεως· προλεγόμενα στὴν ἐπανεκδόσιν τοῦ περιοδικοῦ «*Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*» Κωνσταντινουπόλεως (1880-1923) καὶ τοῦ παρρητήματος αὐτῆς «*Ὁ Νέος Ποιμὴν*» (1919-1923) (σσ. 333 ἔξ.).

Καὶ ὁ Γ' τόμος, ὅπως καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὸν Μακ. Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστόδουλον, περιέχει Πρόλογον τοῦ Μακαριωτάτου καὶ τοῦ συγγραφέως, πλῆθος πηγαίου ὕλικου καὶ σχετικῶν ὑποσημειώσεων, βιβλιογραφίαν, ἀλφαβητικὸν πίνακα ὀνομάτων, ἐνοιῶν καὶ πραγμάτων καὶ κατάλογον τῶν κυριωτέρων δημοσιευμάτων καὶ ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τοῦ κ. Κρικῶνη.

Αἱ ὑπὲρ τὰς χιλίας ὀκτασίας σελίδες τῶν τριῶν τόμων παρουσιάζουν ὑπὸ τὸ ἑλληνορθόδοξον πρῶσιμα παλαιὰ δημοσιεύματά του καὶ νέες ἐργασίες του, πού διαπραγματεύονται θέματα διαχρονικῆς σπουδαιότητος καὶ ἐπικαιρότητος.

Μερικά επίκαιρα θέματα, τὰ ὁποῖα ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν πατερικὴν διδασχὴν, ἔχουν τὴν σφραγίδα τοῦ ἑλληνορθόδοξου πατερικοῦ καὶ νεοπατερικοῦ πνεύματος καὶ ἐπομένως δὲν διαταράσσουν τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τῆς παρουσιαζομένης ἀπὸ τοὺς τόμους πατερικῆς σοφίας, ἢ ὁποῖα διαποτίζει αὐτούς. Ὅπως ἐπισημαίνει στὸν Πρόλογόν του γιὰ τὸν Γ' τόμον ὁ Μακαριώτατος κ. Χριστόδουλος, ὁ κ. Χρ. Κρικῶνης «βαθῆς γνώστης τῶν καθαρότατων καὶ ζωφόρων πηγῶν τῆς Πατερικῆς Σοφίας ἐπιτυγχάνει νὰ διοχετεύσει τὰ νάματά τους σὲ ὄλο του τὸ ἔργο καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ἀρδεύσει μὲ τὸ "ὔδωρ τὸ ζῶν" τίς ψυχές τῶν ἀναγνωστῶν του.

»Στὴν ἐποχὴ, στὴν ὁποῖα μᾶς ἔταξε ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός... ἄλλες πηγές προβάλλονται στοὺς ἀνθρώπους ὡς πιὸ σύγχρονες, πιὸ λογικές, πιὸ ἀνθρώπινες. Ὅμως οἱ ψυχές ἀπὸ αὐτὲς ὄχι μόνον δὲν ξεδιψᾶνε, ἀλλὰ πολ- λές φορές μολύνονται. Ὁ Ἑλλογιώτατος κ. Κρικῶνης ἐπέλεξε τὴν ἀγαθὴ μερίδα στὴν ζωὴ του καὶ τὸ καθάριο θεραπευτικὸ νερὸ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου στὴ διδασκαλία του καὶ γενικὰ στὸ ἔργο του» (τόμ. Γ', σ. 11).

Ἡ διαπραγματεύσις τῶν θεμάτων γίνεται ἀπὸ τὸν σ. κατὰ τρόπον κατανοητόν, μὲ ἐνάργειαν, σαφήνειαν καὶ γλαφυρότητα. Ἡ παρατηρουμένη σὲ μερικές περιπτώσεις γλωσσικὴ ἀνομοιομορφία ὀφείλεται προφανῶς στὸ γεγονός ὅτι ἡ δημοσίευσις τῶν ἐπὶ μέρους μελετημάτων ἔγινε σὲ διαφορετικὲς χωροχρονικὲς συναρτήσεις. «Ἄλλως τε ἡ διαφορὰ τους αὐτὴ δὲν εἶναι τέτοια ὥστε νὰ δημιουργεῖ δυσκολίες στὴν κατανόησή τους· ἀντιθέτως θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ πολυμορφία τῆς γλώσσας, χωρὶς νὰ διασπᾶ τὴ χρονικὴ συνέχειά της, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐνιαίας μορφῆς της σὲ ὄλες τίς ἐποχές» (τόμ. Α', σ. 13).

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τρίτομη συγκέντρωσις ἑξαιρετικῶν μελετημάτων τοῦ κ. Κρικῶνη εἶναι ἀξιέπαινη καὶ ἀξία συγχαρητηρίων, διότι κατὰ τρόπον ἐποικοδομητικὸν καὶ ὑγιῶς κριτικὸν καθιστᾶ προσίτες στὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθοδοξίαν σημαντικὲς πτυχές τοῦ πατερικοῦ καὶ νεοπατερικοῦ στοχασμοῦ, ἦθους καὶ τρόπου τοῦ ἐνεργεῖν, οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς καθοδηγοῦν στὸ ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς καὶ νὰ μᾶς ἐξοπλίζουν στοὺς διορθοδόξους καὶ διαχριστιανικοὺς καὶ διαθρησκευτικοὺς διαλόγους. Ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ σημερινὴ διαχριστιανικὴ σπουδαιότης καὶ ἐπικαιρότης τοῦ μελετήματος «Πατέρες καὶ διμερεῖς διαχριστιανικοὶ διάλογοι» (τόμ. Γ', σσ. 97-114), τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἀφ' ἐνὸς διαφυλάττουσα τὴν «παρακαταθήκην» (Α' τόμ. 6, 20) καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ἀληθῆς «ἀπόστολος» «μαθητεύουσα» καὶ πληροφοροῦσα τοὺς ἑτεροδόξους «περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος» (Μτθ. 28, 19· Α' Πέτρ. 3, 15), πρέπει νὰ ἐπιδιώκη, κατὰ τοὺς Πατέρες, νὰ συνομιλῇ μὲ τοὺς ἐκτὸς Αὐτῆς. «Διὰ τοῦτο καὶ ἡ συμμετοχὴ τῆς

Ἐκκλησίας σέ διμερεῖς θεολογικούς διαλόγους κρίνεται εὐεξήγητη καὶ δικαιολογημένη καθ' ὅσον αὐτὴ ἔχει τὴν βεβαιότητα, ὅτι κατέχει καὶ διαφυλάττει ἀνόθευτον τὴν ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθειαν καὶ προσέτι ὅτι ἔχει τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ὅτι αὐτὴ ταυτίζεται μὲ τὴν Μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν, ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον δὲν ἀπέφευγε ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπεξήγησε τοὺς διαλόγους μὲ τοὺς ἑτεροδόξους, αἰρετικούς καὶ ἑτεροθρήσκους, προκειμένου νὰ μεταδώσει σ' αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν σωτηρίαν τους» (αὐτ., σ. 103). Παρόμοια δεοντολογικὰ αἰτήματα γιὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ἀντλεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῆς καθ' ὅλου πατερικῆς σοφίας, τὴν ὁποίαν εὐστόχως παρουσιάζει ὁ κ. Χρ. Κρικιώνης.

Εἰς μίαν μελλοντικὴν ἐπανεκδοσὶν τῶν τριῶν τόμων τῶν «*Πατερικῶν Μελετημάτων*» θα ἦταν ἐνδεδειγμένη μία νέα κατάταξις τῶν μελετημάτων, γιὰ νὰ ἀποφεύγονται ἀλληλοπεριχωρήσεις τῶν κεφαλαίων, οἱ ὁποῖες στὴν πρώτῃν ἐκδοσὶν δικαιολογοῦνται ἐκ τῆς κατὰ διαφορετικούς χρόνους δημοσιεύσεως τῶν τριῶν τόμων.

Τέλος, θεωρῶ καθήκον νὰ σημειώσω ὅτι τὸ λαμπρὸν τρίτομον ἔργον τοῦ κ. Κρικιώνη εἶναι νέα ἀπόδειξις, ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στὸν τομέα τῶν πατερικῶν σπουδῶν καὶ μελετῶν συνεχίζει τὴν λαμπρὰν ἀκτινοβολίαν τῆς. Ἐπίσης πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὡς Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ζήλεψα, διότι δὲν ἔχομεν καὶ στὴν Ἀθήνα μίαν University Studio Press A.E., ποὺ παρουσιάζει τόσον ἐξαιρετεὶς ἐκδόσεις ἐπιστημονικῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Διοτίμας Λιαντίνη, *Ἡ Σχολὴ τοῦ ἁγίου Ρόκκου τῆς Βενετίας – Μουσειοδιδασκικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 2004, σχ. 24X17 ἐκ., σσ. 304.

Ἡ Ἑλλάς εἶναι κατάσπαρτη μὲ παντὸς εἶδους ἐξαιρετὰ μνημεῖα Τέχνης καὶ Πολιτισμοῦ ὅλων τῶν ἐποχῶν, τὰ ὁποῖα θαυμάζονται σὲ μερικὰ μουσεῖα τῆς ἢ ἀναμένουν τὴν μουσειακὴν ἢ ἄλλην προβολὴν τους. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ χριστιανικὰ πλαίσια, ἡ Ἐκκλησία προβάλλει ἤδη ἀναριθμήτους καλλιτεχνικούς θησαυροὺς ὄχι μόνον στὰ κρατικὰ Βυζαντινὰ, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ τοπικὰ ἰδιωτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ μουσεῖα Μητροπόλεων, σὲ διάφορες συλλογές ἢ ἀκόμη καὶ σὲ ἀποθήκες, ἀναμένοντας τὴ μεταφορὰν τους σὲ κατάλληλον μουσειακὸν χώρον. Μερικὲς Ἰ. Μητροπόλεις συντελοῦν σημαντικῶς στὴν προώθησιν τῆς προσπάθειας αὐτῆς.

Στήν Ἑλλάδα, λοιπόν, εἶναι καί θά εἶναι ἰδιαιτέρως ἀναγκαῖα καί χρησιμη ἡ ἔκδοσις ἔργων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τή μεθοδολογίαν καί ὑποδείγματα χρήσεως αὐτῆς πρὸς γνώσιν, ἐρμηνείαν, ἀξιολόγησιν καί προβολὴν τῶν ἔργων τῆς Τέχνης καί τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ὑφισταμένων ἢ μελλοντικῶν μουσείων.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν προσφέρει ἀξιόλογες ὑπηρεσίες τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τῆς κυρίας Διοτίμας Λιαντίνη, Λέκτορος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀξιοποιεῖ τὴν θεολογικὴν τῆς ιδιότητα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν εἰδικῶν ἐφοδιῶν, τὰ ὁποῖα προηγουμένως ἔχει ἀποκτήσει στὸν τομέα Ἀρχαιολογίας καί Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ τις σπουδές της στὴν Μουσειοδιδασκικὴν καί Ἱστορίαν τῆς Αἰσθητικῆς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καί μὲ τὴν περαιτέρω ἐξειδικευμένην ἐνασχόλησιν της στὸν Μουσειοδιδασκικὸν τομέα, ἔνεκα τῆς ὁποίας στὸ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀνεκηρύχθη Διδάκτωρ ὑπὸ τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καί Ψυχολογίας.

Στὰ *Προλεγόμενα* (σσ. 11-14) τῆς ὡς ἄνω μονογραφίας ἡ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ εὐσυνόπτως γιὰ τὴν μεθοδολογίαν καί τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας της, ἡ ὁποία «καλύπτει μὲ ἐπιστημονικὴ καί τεκμηριωμένη θεμελίωση γραπτοῦ λόγου ἐκείνους τοὺς στόχους πού πρέπει νὰ θέτῃ ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπίσκεψη στὸ σημαντικό Μουσεῖο τῆς Βενετίας, τὴ Σχολὴν τοῦ Ἀγίου Ρόκκου (*Scuola Grande di San Rocco*). Ἀφορμὴ στὴν συγγραφή τοῦ βιβλίου ὑπῆρξεν ἡ γόνιμη μουσειοδιδασκικὴ ἐπίσκεψη», τὴν ὁποίαν πραγματοποίησε ἡ κ. Δ. Λιαντίνη «μὲ φοιτητὲς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸν Μάιο τοῦ 2002» (σ. 11).

Στὸ *Α' μέρος* (σσ. 13-76) ἡ σ. ἐξετάζει σὲ τρία κεφάλαια τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τοῦ ἐρευνωμένου ἀντικειμένου καί παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν ἴδρυσιν, τὸν σκοπὸν, τὴν λειτουργίαν, τοὺς κανονισμοὺς καί τὰ οἰκοδομικὰ καί ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῶν «σχολῶν» (= ἐνώσεων πολιτῶν) στὴν κοινωνίαν τῆς Βενετίας· ἀφ' ἑτέρου τίς βιογραφικὲς καί λατρευτικὲς παραδόσεις γιὰ τὸν ἅγιον Ρόκκον, πού ἐκφράζονται στὴν Ζωγραφικὴν καί τρίτον τὴν ζωὴν καί τὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου στὴν Σχολὴν ἀγίου Ρόκκου Jacopo Tintoretto.

Τὸ *Β' κύριο μέρος* (σσ. 77-274) καθιστᾷ φανερόν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ ἀγίου Ρόκκου ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα ἀπὸ τοὺς ὀλίγους μνημειακοὺς χώρους, μέσα στὸν ὁποῖον οἱ πίνακες θαυμάζονται στὸν φυσικὸν τους χώρον, διότι ἐξ ἀρχῆς βρῖσκονται στίς τρεῖς αἴθουσες τῆς Σχολῆς στὴν ἰσόγεια Sala Terrena καί στὴν Sala del Capitolo τοῦ πρώτου ὀρόφου, ὅπως καί στὴν δι-

πλανή Sala dell' Abergο. Οί τρείς αυτές αίθουσες, που προβάλλονται κατά μουσειοδιδασκτικόν τρόπον σέ τρία κεφάλαια, παρουσιάζουν μοναδικόν βιβλικόν πλοῦτον στά εικονογραφικά τους προγράμματα. Ἡ Sala dell' Albergο ἔχει πλούσια διακοσμητικά μοτίβα.

Ἐ σημαντικότερος ἀπό θεολογικῆς πλευρᾶς χώρος εἶναι ἡ Sala del Capitolo μέ τήν ἀξιοθαύμαστον σύζευξιν Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης καί τήν ἀριστοτεχνικήν διαίρεσιν τῶν συνθέσεων σέ θεματικῆς ομάδες. Ἡ Sala Terrena παρουσιάζει ὠρισμένα ἔργα ἐξαιρέτου τέχνης καί αἰσθητικῆς, ἐνώ ἡ χρονολογική ἀλληλουχία τῶν σκηνῶν συντελεῖ στήν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν εὐαγγελικῶν ἐπεισοδίων.

Μέσα ἀπό τοὺς πίνακες τοῦ Tintoretto ὁ θεατῆς διαπιστώνει τήν «περιγραφική ἐνάργεια τῶν βιβλικῶν ἐπεισοδίων μέ βάση τίς διηγήσεις τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης» (σ. 275). Καί ὡς προσθέτει κατά γλαφυρόν καί εὔστοχον τρόπον ἡ κ. Διοτίμα Λιαντίνη, «ἡ πληθώρα τῶν βιβλικῶν ἐπεισοδίων στίς αίθουσες τῆς Σχολῆς... συνιστᾷ μία λαμπρῆ δυνατότητα γιά τόν ἐπισκέπτη καί ἐκπαιδευόμενο νά διεισδύσει στή σύνθετη θεματικῆ τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ δεξιοτεχνία τοῦ καλλιτέχνη μαζί μέ τήν ἐνδελεχῆ ἀπεικόνιση τοῦ κάθε θέματος κεντρίζουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ θεατῆ. Ὁ ἐπισκέπτης ὠθεῖται νά διαβάσει ἐκ νέου τὰ ἐπεισόδια τῆς Βίβλου καί ψηλαφιστᾷ νά ἀνακαλύψει στούς πίνακες κάθε λεπτομέρεια τοῦ ἱεροῦ κειμένου, νά τὸ ἀφομοιώσει δημιουργικά, νά ἐνεργοποιήσει καί τῆ δική του φαντασία, νά συλλογιστεῖ κριτικά, νά ἀναστοχαστεῖ τό παρελθόν καί ἀνάλογα νά τὸ μεταθέσει στό παρόν. Εἶναι ἡ αἰσθητικῆ ἀγωγή στόν μουσειακό χώρο που δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἐκπαιδευόμενος ξεφυλλίζει τῆ Γραφή καί διαβάσει τὰ κείμενα μέ ἄλλες προϋποθέσεις κατανόησης» (σσ. 79-80).

Στά Ἐπιλεγόμενα (σσ. 275-276) ἡ κ. Λιαντίνη, μετά τήν σύνοψιν τῶν λεχθέντων στά δύο μέρη τῆς μονογραφίας, προσθέτει ὅτι «ἡ ἐκπαιδευτικῆ ἐπίσκεψη στή Scuola Grande di San Rocco... καθιστᾷ τόν ἐκπαιδευόμενο ἐπισκέπτη κοινωνό πολλῶν ἐκφάνσεων τῆς θρησκευτικῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ζωῆς τῆς Βενετίας κατά τόν ὕστερο Μεσαίωνα καί τήν ἐποχῆ τῆς Ἀναγέννησης». Ὅσον ἀφορᾷ στήν ἱστορία τῆς Τέχνης, ἡ σ. ἐπισημαίνει, ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἐντός τοῦ κτιρίου τῆς Scuola καί ποικιλίας φορητῶν εἰκόνων ἄλλων ζωγράφων ἐκτός τοῦ Tintoretto ἀπό διαφορετικῆς ἐποχῆς καί καλλιτεχνικῆς περιόδου δίδει τήν δυνατότητα στόν ἐκπαιδευόμενον ἐπισκέπτην «νά συγκρίνει τὰ διαφορετικά στοιχεῖα, νά προσδιορίσει τήν κάθε ἐποχῆ καί νά καταλήξει σέ ἐκτιμήσεις καί συμπεράσματα».

Στά «Ἐπιλεγόμενα» τονίζεται ἐπι πλέον, ὅτι «πολύτιμες πληροφορίες ἐπίσης ἀντλεῖ ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου γιά τό βίο τοῦ προστάτη ἀγίου τῆς

Σχολῆς. Αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ ἕναν ὀρθόδοξο χριστιανὸ ποὺ μπορεῖ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ γνωρίσει ἕνα δυτικὸ ἄγιο καὶ νὰ μελετήσῃ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὸ βίον» καὶ τὴν θέσιν του στὴν λατρεία.

Ἀκολουθοῦν ἡ Βιβλιογραφία (σσ. 277-280), οἱ Πίνακες ἑκατοντάδων χωρίων πολλῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (σσ. 281-284), τὰ ὁποῖα ἀξιεπαίνως χρησιμοποιεῖ ἡ σ. στὶς καθ' ἕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον αἰσθητικὲς ἀναλύσεις καὶ ἐπισημάνσεις της, Κατάλογος συγκεκριμένων παραιομυθῶν σὲ Πατέρες καὶ Ἐκκλησιαστικούς Συγγραφεῖς (σ. 285), Ἐυρετήριον ὀνομάτων, ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων (σσ. 287-296) καὶ Κατάλογος 108 θαυμασιῶν ἐγχρώμων φωτογραφιῶν-εἰκόνων (σσ. 297-300), οἱ ὁποῖες καθιστοῦν τὸ κείμενον πολὺ ἐποπτικὸν καὶ ἐξασφαλίζουν ἐξαιρετικὴν αἰσθητικὴν ποιότητα, ἡ ὁποία γίνεται μεγαλυτέρα τόσον διὰ τοῦ πολυτελοῦς χαρτιοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἡ μονογραφία εἶναι τυπωμένη, ὅσον καὶ διὰ τοῦ ἐξαιρετοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐξωφύλλου αὐτῆς.

Τὰ λεχθέντα καθιστοῦν φανερόν, ὅτι ἡ κ. Διοτίμα Λιαντίνη εἶναι ἀξιεπαίνῃ γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: 1) γιὰ τὴν ἐξαιρετὸν ἐνημέρωσίν της περὶ τῶν ἐπὶ μέρους πτυχῶν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης της στὰ πλαίσια τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ· 2) γιὰ τὴν μελέτην τοῦ ἀντικειμένου ὄχι μόνον δευτερογενῶς ἀπὸ κάποιον φωτογραφικὸ ὕλικὸ διὰ τῆς διαφορετικῆς ἐρμηνείας ἢ τῆς συμφωνίας της πρὸς προηγουμένους ἐρευνητὲς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πρωτογενῶς διὰ τῆς ἐπανελημμένης προσωπικῆς ἐπισκέψεως καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς σπουδῆς τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν καλλιτεχνικῶν μορφῶν· 3) γιὰ τὴν ἐπιτυχητὴν χρῆσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν διαφορῶν «ἀναβαθμῶν» τῆς λεγομένης «εἰκονολογικῆς» μεθόδου τῆς Μουσειοδιδασκτικῆς, τοὺς ὁποῖους κατ' ἄριστον εὐσύνοπτον τρόπον προβάλλει ἡ σ. στὰ «Προλεγόμενα» τῆς μονογραφίας· 4) γιὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀξιοποίησιν τῶν βιβλικῶν μαρτυριῶν, τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ, τῆς συγκριτικῆς μεθόδου καὶ τῆς κριτικῆς εὐστοχίας· 5) γιὰ τὸ συγγραφικὸν ταλέντο της πρὸς σύνθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους εἰς ὀργανικὴν ὁλότητα· 6) γιὰ τὴν παρουσίαν τοῦ οὐσιώδους δι' ἀποφυγῆς τοῦ ἐπουσιώδους καὶ ἀσκοπῶν παρεκβάσεων καὶ 7) γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κειμένου μὲ εὐστοχεῖς ὑποσημειώσεις.

Ἡ ὑπὸ τῆς συγγραφῆς εἰδολογικὴ διάρθρωσις τῆς ὕλης τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μονογραφίας καὶ ἡ ἐπιτυχεστάτη ἀνοδικὴ πορεία τοῦ ἐρευνητικοῦ στοχασμοῦ της στὰ τρία σκαλοπάτια, στοὺς τρεῖς «ἀναβαθμοὺς» τῆς μνημονευθείσης μεθόδου τῆς «Μουσειοδιδασκτικῆς» μὲ μεθοδικὴν κατεύθυνσιν ἐκ τῆς ἐπισημάνσεως τῶν στοιχείων τῆς ἱστορικογενετικῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς «μορφολογικῆς ἢ στιλιστικῆς» ἐκφράσεως τοῦ ὑπὸ μελέτην καλλιτεχνικοῦ ἔργου πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τῆς «συμβατικῆς» σημασίας αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν δύο

αὐτῶν στόχων πρὸς περαιτέρω κατανόησιν καὶ προβολὴν τοῦ συμβολιζομένου ἢ ἐκδήλωσιν φανεροῦ ἀξιολογικοῦ νοήματος καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου αὐτοῦ – ἡ ἐρευνητικὴ αὐτὴ πορεία ἔχει τρόπον τινὰ πιλοτικὸν χαρακτῆρα καί, τηρουμένων τῶν εἰδολογικῶν ἀναλογιῶν (*mutatis mutandis*), προοιωνίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γιὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἀναγκαίας Χριστιανικῆς Ὁρθοδόξου Αἰσθητικῆς καὶ συστοίχου Μουσειοδιδασκατικῆς πρὸς προβολὴν τῶν θησαυρῶν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Τέχνης, ἡ ὁποία ὑπερακοντίζοντας τὸν δυτικὸν –ἔστω αἰσθητικῶς ἐξαιρετον– νατουραλισμὸν διὰ τῆς χρήσεως τῆς αἰσθητικῆς κατηγορίας τοῦ «*υπερόχου*» ἢ τοῦ «*ύψηλου*», ἔχει κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸν ἀναγωγικὸν καὶ μυσταγωγικὸν χαρακτῆρα. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσουν μερικῆς κατευθυντήριες ιδέες μερικὰ σχετικὰ ἑλληνικὰ ἔργα, ὡς λ.χ. τὰ ἔργα τοῦ ἀειμνήστου Γ. Σωτηρίου, τοῦ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Καλοκύρη, ὡς καὶ μερικὰ δοκίμια τοῦ ὑπογραφομένου, ἐκ τῶν ὁποίων ἂς ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς: «*Ἡ Αἰσθητικὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*» (Ἀθήναι, 1971). «*Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὸ Ὁραϊόν*» (Ἀθήναι, 1972). «*Τέχνη καὶ Ἠθικαὶ Ἀξίαι*» (Ἀθήναι, 1972). «*Τέχνη καὶ Ἐλευθερία*» (Ἀθήνα, 1976). «*Die theologische Ästhetik der Ikonen und ihre ökumenische Bedeutung*» (Graz, 1987). «*Ἐπέροχρα μηνύματα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (περὶ τῶν ἱ. εἰκόνων)*» (Ἀθήνα, 1988). «*Ἡ Αἰσθητικὴ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου*» (Ἀθήνα, 1995).

Ἡ ἐρευνητικὴ μέθοδος τῆς κ. Λιαντίνης δικαιώνει πλήρως τὸ ἐκ τῶν δοκιμῶν αὐτῶν πρακτικὸν συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον σὲ νέον πρόσφατον γερμανοελληνικὸν αἰσθητικὸν δοκίμιόν μας διατυπώσαμε ὡς ἑξῆς: «*Στὸν τομέα τῆς θεωρήσεως τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμφωνήσωμεν, ὅτι γι' αὐτὴν τὴν Τέχνην θὰ ὑπῆρχε μόνον μία Φιλοσοφικὴ Αἰσθητικὴ τῆς μορφῆς ἄνευ Θεολογίας, δηλ. ἄνευ ἐπισημάνσεως τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου, ἢ μόνον μία Θεολογικὴ Αἰσθητικὴ ἄνευ τῆς θεωρήσεως τῶν μορφῶν, μὲ τίς ὁποῖες τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον συνδέεται ἢ πρέπει νὰ συνδέεται. Γι' αὐτὸ εἶναι λάθος νὰ λέγωμεν «ἐξετάζομεν τὴν χριστιανικὴν Τέχνην ὡς θεολόγοι καὶ ὄχι ὡς αἰσθητικοί» ἢ «μελετᾶμε τὴν χριστιανικὴν Τέχνην ὡς αἰσθητικοί καὶ ὄχι ὡς θεολόγοι». Ὅποιος λέγει αὐτό, φέρει ἀδίκως σὲ ἀντιπαράθεσιν τὴν Θεολογίαν μὲ τὴν Αἰσθητικὴν. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ δύο ἀντιτιθέμενες μεταξὺ τους ἔννοιες, ἀλλὰ γιὰ δύο συμπληρωματικὰς» (*Grundaspekte der Ästhetik unter dem christlich-orthodoxen Blickwinkel – Θεμελιώδεις ἀπόψεις τῆς Αἰσθητικῆς ὑπὸ τὴν χριστιανικὴ-ὀρθόδοξην ὀπτικὴν γωνία*), περ. «*Θεολογία*», Ἰούλιος-Δεκέμβριος 2003, σ. 427).*

Παρόμοιες ἐπισημάνσεις θὰ ἦταν δυνατόν νὰ γίνουν καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς

ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἀξιολογώτατης διδακτορικῆς διατριβῆς τῆς κ. Διοτίμας Λιαντίνης, ἡ ὁποία διατριβὴ ἔχει τὸν τίτλον «*Τὸ Μουσεῖο καὶ ἡ Διδακτικὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Τέχνης*» καὶ ἔχει ἐγκριθῆ μετὰ τὸν βαθμὸν ἄριστα ἀπὸ τὸ Τμῆμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καὶ Ψυχολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ κ. Δ. Λιαντίνη ἐναρμονίζει τὴν Αἰσθητικὴν τῆς μορφῆς (Formästhetik) καὶ τὴν Αἰσθητικὴν τοῦ περιεχομένου (Inhaltsästhetik), ἀποδεικνύοντας ὅτι ἔχει τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ κατευθύνῃ ὡς Θεολόγος τὸ περισκόπιον τῶν μελετῶν τῆς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πνευματικότητα καὶ νὰ ἀναπτύξῃ Ὁρθόδοξον Θεολογικὴν Αἰσθητικὴν καὶ Μουσειοπαιδαγωγικὴν πρὸς προβολὴν τοῦ πλούτου τῆς Ὁρθόδοξου Χριστιανικῆς Τέχνης καὶ τῶν δεδομένων τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Warren W. Wiersbe, *Konkordanz Biblischer Bilder. Symbole, Vergleiche und Metaphern* (Κονκορντάντς βιβλικῶν εἰκόνων. Σύμβολα, Παραβολαὶ καὶ Μεταφοραὶ), Dillenburg 2002, σελίδες 604.

Τὸ ὡς ἄνω, ἐρμηνευτικῆς κυρίως μορφῆς, βιβλικὸν σύγγραμμα προέρχεται ἐξ ἐπιμελῶς ἐπεξεργασμένης, καίτοι οὐχὶ πλήρως πιστῆς, γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐν Η.Π.Α. κατὰ τὸ ἔτος 2000 ἐκδοθέντος ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Index of Biblical Images. Similes, Metaphors and Symbols in Scripture*». Ὡς φανερόνουν δὲ ἀμφότεροι οἱ παρατιθέμενοι τίτλοι, γερμανικὸς καὶ ἀγγλικὸς, διὰ τοῦ βιβλίου τούτου παρουσιάζονται συστηματικῶς καὶ ὑπὸ τὴν γνωστὴν μορφήν τῆς Konkordanz, ὅλαι αἱ εἰκόνες, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν ἐν ἀφθονίᾳ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ὡς σύμβολα, ὡς παραβολαὶ καὶ ὡς μεταφοραὶ.

Τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον περιέχει ὑπὲρ τὰ τετρακόσια ἀγιογραφικὰ λήμματα-θέματα, βασιζόμενα ἐπὶ πολυαριθμῶν μαρτυριῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐπιτυχὴς αὕτη μετάφρασις ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐν Dillenburg τῆς Γερμανίας «*Χριστιανικῆς ἐκδοτικῆς Ἑταιρείας*», προελθοῦσα οὕτως ἐκ τινος ἀναθεωρημένης ἐκδόσεως τῆς Βίβλου τῆς γειτονικῆς πολίχνης Elberfeld. Ἄρχεται δὲ τοῦτο ἀπὸ ἐνὸς μᾶλλον ἀσυνήθους καὶ δὴ καὶ σχοινοτενοῦς, θὰ ἔλεγέ τις, Πίνακος Περιεχομένων, εἰς τὸν ὁποῖον παρατίθενται ὅλοι οἱ τίτλοι τῶν ἀναπτυσσομένων ἐν αὐτῷ λημμάτων (σελ. 5-10). Ἀκολουθεῖ δὲ ἐνημερωτικὸς Πρόλογος τῆς συντάξεως τοῦ πρωτοτύπου (σελ.

11-12) και ἐνὸς ἄλλου, ἐπίσης κατατοπιστικοῦ Προλόγου τῆς γλαφυρᾶς ὀπωσδήποτε γερμανικῆς ταύτης μεταφράσεως (σελ. 13-14).

Ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται τὰ ὡς ἄνω πολυάριθμα ἀγιογραφικὰ λήμματα, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὸ σχεδὸν ὀγκῶδες τοῦτο σύγγραμμα. Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ παράθεσις αὐτῶν γίνεται ἀλφαβητικῶς, κατὰ τὸ γερμανικὸν ἀλφάβητον (Abrechnung-Zweig [σελ. 15-580]). Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐν προκειμένῳ, ὅτι εἰς τὰ λήμματα ταῦτα γίνονται νήξεις καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα σχετικὰ θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ἐπεκτεινόμενοι ἀνέτως, οἱ διάφοροι εἰδικοί αὐτῶν συντάκται. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ λῆμμα «δίψα» (σελ. 75) σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

α) Πόθος διὰ τὸν Θεόν («ὄν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ ὁ Θεός» [Ψαλμ. 42-Ο' 41-, 2]). Πληρέστερον, ἴσως, θὰ ἔθεωρεῖτο τὸ κείμενον τοῦ λήμματος τούτου, ἐὰν προσετίθετο εἰς αὐτὸ καὶ ἡ ἐν 3α φράσις «ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα».

β. Ἀνεκπλήρωτος ἐπιθυμία («καὶ ὄν τρόπον ἐνυπνιαῖζεται ὁ διψῶν ὡς πῖνον καὶ ἐξαναστὰς ἔτι διψᾷ, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς κενὸν ἤλπισεν» [Ἦσ. 29,8]).

γ) Ἐκδίκησις («καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἡμέρα ἐκδικήσεως τοῦ ἐκδικῆσαι τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ καταφάγεται ἡ μάχαιρα Κυρίου καὶ ἐμπλησθήσεται καὶ μεθυσθήσεται ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῶν» [Ἰερ. 46-Ο' 26-, 10]).

δ) Πνευματικὴ ἐκπλήρωσις («ὅτι ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δίψει τοῖς πορευομένοις ἐν ἀνύδρῳ» [Ἦσ. 44,3]).

Τὸ παρουσιασθὲν τοῦτο ἔργον εἶναι ἀπὸ ἀπόψεως γενικῆς ἐμφανίσεως ὠραιότατον, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ περιεχομένου κρίνεται, ὡς ἀντιλαμβάνεται καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς παρούσης βιβλιοκρισίας, λίαν ἀξιόλογον. Σπουδαῖον εἶναι καὶ τὸ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ προστιθέμενον ἀλφαβητικὸν εὔρετήριον (Register) τῶν λημμάτων, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν συνωνύμων καὶ τῶν ἐτυμολογήσεων, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν ὅλα ἐν αὐτῷ (βλ. σελ. 581-604). Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι πολλαπλῶς χρήσιμον εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ καταφανῶς χρησιμώτερον τῶν, ἐπίσης σπουδαίων ὀπωσδήποτε, καθιερωμένων Konkordanzs. Καὶ πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιον, ὅτι ἡ τοιαύτη χρησιμότης αὐτοῦ δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τοὺς βιβλικούς θεολόγους, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις, ἀλλὰ καὶ εἰς ὄλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται ἐπιστημονικῶς ἐν γένει περὶ τὸ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς χριστιανικὸν κήρυγμα.

Ἀθανασίου Ε. Καραθανάση, *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας*. Ἡ πνευματική, ἔθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν δύο ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν τοῦ Σιμπίου καὶ τοῦ Μπρασόβου, 18ος-19ος αἰ., Θεσσαλονίκη 2003.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ λεγόμενο «κουτσοβλαχικὸ ζήτημα», ποῦ «ἐφευρέθηκε» ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντες στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες γιὰ συγκεκριμένο σκοπὸ, οἱ σχέσεις μεταξὺ Ρουμανίας καὶ Ἑλλάδος διαχρονικὰ ὑπῆρξαν φιλικές καὶ ἀμοιβαῖα ἐποικοδομητικὲς σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς. Εἰδικότερα ἀναφέρουμε:

Τοὺς λογίους, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἄλωση ἦλθαν στὰ πριγκιπάτα καὶ τὶς αὐτὲς τῶν Ρουμάνων ἀρχόντων.

Τοὺς φωτισμένους Ἱεράρχες ποῦ βοήθησαν στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ρουμανικῶν χωρῶν.

Τοὺς ἀγιορεῖτες ποῦ συνετέλεσαν στὸ νὰ ἀποκτήσει ὁ λαὸς αὐτὸς συνείδηση τῆς ὀρθοδόξου ταυτότητος, ἀλλὰ καὶ συνείδηση τῆς ἐθνικῆς του ὑποστάσεως.

Τοὺς φαναριώτες, οἱ ὁποῖοι ὡς φορεῖς νέου δυτικῶν καὶ ἐκσυγχρονιστικοῦ πνεύματος συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, στὴ διοίκηση, στοὺς θεσμούς καὶ τὴν οἰκονομία.

Τοὺς ἐμπόρους, οἱ ὁποῖοι ἀξιοποίησαν τὸν φυσικὸ πλοῦτο τῆς χώρας καὶ ἐκσυγχρόνισαν τὴν πρωτόγονη οἰκονομία της.

Γιὰ ὄλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ μέγας Ρουμάνος ἱστορικὸς Nicolae Jorga, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, διεκήρυξε: «Ἐμεῖς οἱ Ρουμάνοι πρέπει νὰ εἴμαστε ὑπερήφανοι, γιατί ὑπήρξαμε οἰκοδεσπότες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ» καὶ ὅτι «δὲν ὑπάρχει στὶς ρουμανικὲς χώρες οὔτε μιὰ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια ποῦ νὰ μὴν ἔχει ἑλληνικὸ αἷμα».

Ἐνθερμος θιασώτης καὶ ἐκφραστὴς τῆς ἑλληνορουμανικῆς φιλίας σήμερα εἶναι καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κ. Ἀθανάσιος Καραθανάσης. Ὡριμοὶ καρποὶ αὐτῆς τῆς πολύχρονης, πολύμοχθης καὶ συστηματικῆς ἐργασίας εἶναι τὰ βιβλία του «Οἱ Ἕλληνες Λόγιοι στὴ Βλαχία», ποῦ ἔγινε δεκτὸ μὲ κολακευτικότερα σχόλια ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ καὶ ἑλληνικὴ διανόηση καὶ τὸ καινούργιο βιβλίό του «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας – Ἡ πνευματικὴ, ἔθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν δύο ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν τοῦ Σιμπίου καὶ τοῦ Μπρασόβου 18ος-19ος αἰ.».

Πρόκειται γιὰ μιὰ καλαισθητὴ καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη ἔκδοση, ἡ ὁποία διακρίνεται γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξιολογία καὶ τὴν ἀριστη ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν, ἀφοῦ στηρίζεται σὲ σπάνιο ἀρχεῖακὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας συνέλεξε ἀπὸ ρουμανικὰ καὶ ἑλληνικὰ ἀρχεῖα.

Τὸ 271 σελίδων ἔργο τοῦ καθηγητοῦ κ. Καραθανάση χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ κομπανία τοῦ Sibiu περιλαμβάνει δύο κεφάλαια. Στὸ πρῶτο γίνεται λόγος γιὰ τὴ σχολή, τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὰ βιβλία της, καὶ τὸ δεύτερο γιὰ τὴν πνευματικὴ, ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ.

Στὸ δεύτερο μέρος σκιαγραφεῖται ἡ ἑλληνικὴ, ἐμπορικὴ κομπανία τοῦ Brasov. Χωρίζεται καὶ αὐτὸ σὲ δύο κεφάλαια. Τὸ πρῶτο ἀσχολεῖται μὲ τὴ σχολή, τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὰ βιβλία της, καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὴν πνευματικὴ, ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ.

Ἡ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή του διαφωτίζει τὸ νομικὸ καθεστῶς, τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν δύο κομπανιῶν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ Βλαχία καὶ Μολδαβία. Σὲ παράρτημα δημοσιεύονται σπάνια κείμενα, ποῦ διαφωτίζουν ἀκόμη περισσότερο τὶς δραστηριότητες τῶν δύο κομπανιῶν Sibiu καὶ Brasov. Ἡ ὅλη ἐργασία ἐμπλουτίζεται μὲ σπάνιο φωτογραφικὸ ὕλικό.

Στὸν πρόλογό του ὁ κ. Καραθανάσης θέτει εὐθέως τὸ σκοπὸ τῆς συγγραφῆς: «*Ἡ παροῦσα μελέτη στοχεύει... στὴν καλύτερη γνώση μας ὄλων ἐκείνων τῶν προϋποθέσεων ποῦ σημάδευσαν τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν Τρανσυλβανία, οἱ ὁποῖοι ἐκινούνηταν σὲ ἓναν ἄξονα ποῦ ἐπηρέαζε τὰ μελλούμενα καὶ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, δηλαδὴ μεταξὺ παραδουναβιῶν ἡγεμονιῶν καὶ Βιέννης*».

Τονίζεται ἀρκούντως «*Σημειώνουμε ὅτι ἐκπρόσωποι τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθοδόξου φωτισμοῦ εὐρέθησαν, ἔδρασαν ἢ καὶ συνδέθησαν μὲ τὶς ἑλληνικὲς κομπανίες στὶς κρίσιμες δεκαετίες τοῦ τέλους τοῦ 17^{ου} αἰ., ὅπως οἱ: Ρήγας Βελεστινλῆς, Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, Μανασσῆς Ἡλιάδης, Ἀθανάσιος Σταγειρίτης, Νεόφυτος Δούκας, Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Δανιὴλ Φιλιππίδης κ.ἄ. καὶ πολλοὶ διδάσκαλοι τῶν βλαστῶν τῶν συνεταιρισμῶν ἀπὸ τὸν ἀπανταχοῦ ἑλληνισμό: Ὅλοι μαζί, οἱ πνευματικοὶ τοῦ Γένους ταγοί, συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν Παιδεία τῆς Τρανσυλβανίας ἀλλὰ καὶ σημαντικῶς στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐθνικοῦ μας ζητήματος... ὁπότε Ἑλληνες φιλικοὶ καὶ ἀγωνιστὲς τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῆς μάχης τοῦ Δραγατσανίου ἤψραν ἐδῶ καταφύγιο πρὶν λάβουν τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἀγωνιζόμενη κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν πατρίδα*».

Τὸ φιλόξενο ἔδαφος εἶχε προσηκόντως καλλιεργηθεῖ ἀπὸ τὴν φιλοτιμία καὶ τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστία τοῦ Ἑλλήνου ἐμπόρου καὶ συναϊτεριστῆ. Φυσικὰ δὲν μᾶς διαφεύγει ὁ κύριος στόχος τοῦ πονήματος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἴδρυση, ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος λειτουργίας κάθε μᾶς κομπανίας, καθόσον τὸ ἑλληνικὸ ἐμπόριο συνέδεε τὴν Τρανσυλβανία καὶ Βλαχία μὲ ὅλο τὸν ἀλύτρωτο ἑλληνισμό τῆς Τραπεζούντας, τῆς Σμύρνης, τῆς Φιλιππουπόλεως,

τῆς Πέστης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Μελενίκου, τῆς Σιάτιστας, τῆς Αὐλῶνος καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Πλοῖα ἑλληνικὰ διέσχισαν τὶς θάλασσες, καραβάνια τὴ στεριά με ἓνα στόχο: τὸ ἐμπορικὸ κέρδος καὶ τὴν ἀτελεύτητη συνάφεια με τὸν διάσπαρτο Ἑλληνισμό.

Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ σημαντικῶν καινούργια στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἐργασία τοῦ κ. Καραθανάση ἐπισημαίνουμε:

1. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἑλληνικὲς ἐμπορικὲς κομπανίες τῆς Τρανσυλβανίας συστήθηκαν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς σκλαβωμένης πατρίδος, μετέφεραν σ' αὐτὲς πολλὲς συνήθειες, ποὺ ἀναφέρονταν στὴ διοικητικὴ δομὴ τους, ὅμοιες με αὐτὲς τῶν κοινοτήτων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ 2. ἡ σημαντικὴ διαπίστωση ὅτι ἡ βούληση τῶν μελῶν τῶν Κομπανιῶν ἦταν ἡ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας. Γιὰ τὸν συγγραφέα αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἴδρυση σχολείων, τὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, τὴν παρουσία Ἑλλήνων μοναχῶν, κυρίως ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος, καὶ κυρίως με τὴ βοήθειά τους πρὸς τοὺς ἐπαναστατημένους ἀδελφούς τους τὸ 1821 καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγῶνος.

Ἡ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία φανερῶνει τόσο τὸ εὖρος ὅσο καὶ τὸ πλάτος τῆς πραγματείας, συνάμα προσδίδει ἰδιαίτερο κύρος στὴν εὐμέθοδη ἱκνηλάτιση καὶ σπουδὴ ἑνὸς ἀπαιτητικοῦ ἀντικειμένου, μπολιασμένου καὶ ἀπὸ τὴν μακροαίωνη κατάρα τῆς φυλῆς: τὴν ἔριδα καὶ τὴν φιλέκδικο ἀντιπαλότητα.

Στὸν ἐπίλογό του ὁ συγγραφέας σημειώνει: «Οἱ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς, γενικῶς, ἀναγκασμένοι νὰ ζοῦν σὲ ἑτερόδοξο περιβάλλον, ὄφειλαν νὰ ἔχουν ὁμόνοια καὶ συνοχή, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ ποικίλα ἰδεολογικὰ καὶ θρησκευτικὰ ρεύματα, ποὺ ἐπέφεραν τὴν ἀλλοτριώσή τους· ὄφειλαν ἀκόμη, στὸν ἐπαγγελματικὸ τομέα νὰ ἀνταγωνίζονται με τοὺς ἐντοπίους ἐμπόρους, ἀλλὰ καὶ με τοὺς Ἕλληνες ποὺ δὲν ἦσαν μέλη τῆς κομπανίας». Αὐτὸς ὁ ἐνδοφυλετικὸς ἀνταγωνισμὸς ἐπληξε καίρια τὴν ἀστικὴ τάξη, ποὺ ἀντιπροσώπευαν καί, τελικά, παρέσυρε στὸν οἰκονομικὸ μαρασμὸ με ἀναπόδραστη συνέπεια τὴ συρρίκνωση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος, εὐτυχῶς, ἀπετέλεσε τὴ βάση ἀνορθώσεως τῆς συνειδήσεως τῶν Ρουμάνων.

Γενικά, τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ κ. Καραθανάση, ποὺ δίνει τὴν οὐσία τῆς πνευματικῆς, ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τρανσυλβανίας, διακρίνεται γιὰ τὴν ἐνδεδειγμένη χρῆση τῶν πηγῶν, τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη καὶ τὴν ἱστορικὴ εὐθυκρισία. Στὶς σελίδες του παρελαύνει τὸ μεγαλεῖο καὶ ἡ διαχρονικὴ τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς, στενὸς σύνδεσμος τοῦ ἐκτὸς τῶν τειχῶν Ἑλληνισμοῦ με τὴ μητέρα πατρίδα καὶ ἡ συγκινητικὴ προσπάθεια τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν Sibiu καὶ Μπρασόβου

νά βοηθήσουν την πατρίδα τους νά ξεπεράσει συγκεκριμένες ιστορικές της κρίσεις.

Με την ελληνική απόδοση του έργου του αυτού ο κ. Καραθανάσης διευκολύνει τους Έλληνες φιλόστορες νά μετάσουν μιᾶς μακροχρόνιας καὶ ἐπιμοχθῆς ἔρευνας στὴν ἀλλοδαπὴ μὲ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία ἀντάξια τοῦ ἐπιστημονικοῦ του κύρους καὶ τῆς πνευματικῆς του ποιότητας.

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΣ

Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παλαιογραφικὰ Σύμμεικτα*, Ἀθήναι, 2002, σελίδες 174.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ εἶναι δυνατὸν ὅπως θεωρηθῆ ἀδελφῆ ἐργασία τῆς τρίτομου ἄλλης μελέτης τοῦ κ. Κοντογιάννη μὲ τὸν τίτλο: *Βυζαντινὰ Παράτιτλα*, τόμ. I (Α-Ι), Ἀθήναι 2002· II (Κ-Μ), Ἀθήναι 2004, ἡ ὁποία ἔφερε γενικὸν χαρακτῆρα, ἐνῶ ἐδῶ περιλαμβάνονται ἄρθρα, δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου μὲν συγγραφέως εἰς τὴν Ἑγκυκλοπαιδεῖαν «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα», ἀναφερόμενα ὁμως εἰδικῶς εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Παλαιογραφίας. Τὰ εἰσαγωγικῶς ἐκεῖ τιθέμενα ἀσφαλῶς ἐνδιαφέρουν καὶ τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν εἰς τὴν συνέχεια. Κατὰ τὸν συγγραφέα, «*ἡ παλαιογραφικὴ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται στὴ μελέτη τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως τῆς γραφῆς στὰ πλαίσια τῆς χειρογράφου παραδόσεως*», σ. 5. Ἐὰν ἰσχύη τοῦτο, τότε καὶ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιτελοῦν τὴν καλλιγραφικὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς γραμματείας προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν.

Εἰς τὸν πρόλογον (σελίδες 5-6) τὰ πρόσωπα ταῦτα ὀνομάζονται ἀνώνυμοι ἢ ἐπώνυμοι καλλιγράφοι, γραφεῖς καὶ κωδικογράφοι τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν περιόδων. Μετὰ τὸν πρόλογον ἀκολουθοῦν τὰ ἄρθρα (Β'-Ω'), σελίδες 9-174.

Πράγματι, ὅπως τονίζεται καὶ εἰς τὸν πρόλογον, εἰς τὸν τόμον τοῦτον κατὰ κύριον λόγον παρελαύνουν τὰ πρόσωπα, δηλαδὴ οἱ κύριοι συντελεσταὶ τοῦ πολυτίμου τούτου ἔργου. Ἐδῶ οἱ ἀντιγραφεῖς, οἱ γραφεῖς, οἱ κωδικογράφοι. Κατὰ δεῦτερον ὁμως λόγον δὲν λείπουν καὶ οἱ χῶροι ἢ τόποι ὅπου ἐπιτελεῖται τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο ἔργον καὶ ὅπου συγκεντρώνονται οἱ καρποὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ τὰ μέσα ἢ ὄργανα, τὸ ὑλικόν, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω προσώπων. Ἀκολουθεῖ ἕνας κατάλογος τῶν τίτλων ἢ ὀνομασιῶν ἢ καὶ ἐπαγγελμάτων τῶν προσώπων:

Κληρικοί, μοναχοί, λαϊκοί.

Ἀναγνώσται, ὄσιοι, ἅγιοι.

Ὀφικίαλοι.

Γραφεῖς, γραμματεῖς, γραμματικοί, παλαιογράφοι, βιβλιογράφοι, ἀντι-
γραφεῖς, καλλιγράφοι, μεταφρασταί, μικρογράφοι.

Ἐπώνυμοι. Ἀνώνυμοι, ἀγνώστου ιδιότητος. Χωρίς νὰ ἀναφέρουν ἢ νὰ
δηλώνουν τὴν ιδιότητά τους.

Λόγιοι, συγγραφεῖς, φιλόσοφοι, ποιηταί, ρήτορες, φιλόλογοι, χρονο-
γράφοι, βυζαντινολόγοι, γεωγράφοι.

Διδάσκαλοι, ἑλληνοδιδάσκαλοι, ἱεροδιδάσκαλοι, καθηγηταί, νομικοί.

Θεολόγοι, ὕμνογράφοι, μελωδοί, μελωποιοί, μουσικοί, ἱεραπόστολοι,
κατηχηταί.

Ζωγράφοι, περιηγηταί.

Ὅπως καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ παλαιογραφικὰς
καὶ ἄλλας παρεμφερεῖς μελέτας, σύγχρονοι καὶ παλαιοί, ἢ παλαιότεροι.

Τὸ παρὸν δημοσίευμα, μὲ τὸν πρόλογον καὶ τὰ ἄρθρα, ποὺ δημοσιεύον-
ται κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν, ἐν εἴδει, μικροῦ λεξικοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλη-
φθῆ σὰν ἓνα σύντομον, ἀλλὰ καὶ πολὺ χρήσιμον δοκίμιον τῆς ἐπιστήμης τῆς
Παλαιογραφίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Βυζαντινὰ Παράτιπτα*, 3 τεύχη (τόμοι),
Ἀθῆναι, 2002-2004.

I. Α-Ι (2002), σελίδες 196.

II. Κ-Μ, (2004), σελίδες 231.

III. Ν-Ω, (2004), σελίδες 247.

Τὸ πρῶτον τεῦχος παρουσιάσθη εἰς τὰς σελίδας 400-401 τοῦ περιοδικοῦ
Θεολογία, τόμ. 74 (2003).

Ἐκεῖ γίνεται λόγος διὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐκδόσεως ταύτης εἰς τρία τεύ-
χη, σὲ σύνολον σελίδων 674, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν
τὰ ἄρθρα, μὲ ἀντικείμενον τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς, ποὺ ἐνεφανίσθησαν εἰς
τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν «*Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*», καὶ μὲ συντονι-
στὴν τοῦ τμήματος τούτου τὸν καθηγητὴν Βλάσιον Φειδᾶν. Εἰδικώτερον τί
περιλαμβάνουν τὰ ἄρθρα ταῦτα. Βιβλιογραφία.

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ τόμου Α', σ. 8, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν
ἐκκινήσεως τοῦ σημειώματος τούτου, δίδεται ἡ ὑπόσχεσις διὰ τὸ μέλλον,

δηλαδή τὰ δύο τεύχη πού ἤδη ἐξεδόθησαν. «Μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά συμπληρωθοῦν σέ μελλοντική ἐκδοση ὄχι μόνον μέ ὅσα στοιχεῖα περικόπηκαν στήν ἐγκυκλοπαιδική ἐκδοση, ἀλλά καί μέ νέα στοιχεῖα τῆς νεώτερης ἐπιστημονικῆς ἔρευνας». Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη τηρεῖται, κατὰ τὸ μέγιστον δυνατόν, εἰς τοὺς τόμους II-III, τῶν ὁποίων ὁ πρόλογος ἐμφανίζεται κοινός, σελίδες 9-12.

Γνωστή εἶναι ἡ ἀρνητικὴ στάσις, πού ἐπικράτει διὰ λόγους ὁμολογιακούς καί ἰδεολογικούς ἀπὸ μέρους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καί τῶν Πανσλαβιστῶν ἐναντι τοῦ Βυζαντίου, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνος. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καί ἡ καλὴ διάθεσις ὅμως ἐπέφερον, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, μίαν ἀλλαγὴν εἰς τὴν στάσιν αὐτήν, μέ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας. Μέσα εἰς τὰ πλαίσια αὐτὰ κινεῖται καί ὁ ἡμέτερος συγγραφεύς.

Τὰ παρατιθέμενα ἄρθρα θίγουν θεσμούς, πρόσωπα, γεγονότα, θέματα καί πράγματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης γενικῶς καί πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου καί τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν.

Εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐμποιεῖ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγγραφεύς, καίτοι θεολόγος, κινεῖται μέσα εἰς τὰ εὐρύτερα πλαίσια τοῦ ὡς ἄνω βίου τῶν βυζαντινῶν. Ἐπὶ τὸ λεπτομερέστερον:

Θεσμοί: πολιτικοί, στρατιωτικοί, κοινωνικοί, ἐκπαιδευτικοί, θρησκευτικοί, ἐκκλησιαστικοί, κ.ἄ.

Πρόσωπα: ἄνδρες καί γυναῖκες, λαοί, φυλαί, οἰκογένειαι, δυναστεῖαι, ἀνήκοντες εἰς αὐτοὺς τοὺς θεσμούς. Βυζαντινοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καί διάφοροι ἕτεροι λαοὶ ἐντὸς καί ἐκτὸς τοῦ Βυζαντίου, ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν μέσα εἰς τὸν ἴδιον χῶρον καί χρόνον, ὁ ὁποῖος (χρόνος) ἐπεκτείνεται εἰς πολλὰς περιπτώσεις μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὅταν τοῦτο προβάλλεται ἀναγκαῖον.

Θέματα καί γεγονότα, ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα.

Τὰ θέματα ἢ ἄρθρα καθ' ἑαυτὰ εἶναι αὐτάρκη καί ἀνεξάρτητα. Εἰς διαφόρους ὅμως περιστάσεις ὑπάρχουν καί ἄρθρα, ἅτινα συναντῶνται ἢ συνδέονται ἀναμεταξύ των καί εἶναι ἀλληλένδετα.

Ὡσαύτως, ὁ συγγραφεύς φαίνεται νὰ ἐπεκτείνεται σὲ θέματα, πρὸς τὰ ὁποῖα συνδέεται προσωπικὰ εἴτε καί συναισθηματικὰ ἢ καί σὲ σχέσιν πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ μελέτας. Π.χ.

Μετέωρα, II, 190-214.

Σινᾶ Μονή-Σιναία Σχολή, III, 121-129, Φαράν, III, 175-176.

Σουμελᾶ, Μονή, III, 137-140 καί ἄλλα.

Ὁ ἴδιος ἐμφανίζεται πολύ προσεκτικός ὡς πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Ὅμιλεῖ διὰ μίαν «ἀνεξακριβωτὴ πληροφορία», II, 15. Πληροφορίες, III, 45, 92-93.

«Παλαιότερα ἐπικρατοῦσε μεγάλη σύγχυση στοὺς ἐρευνητές», II, 15.

Πιθανῶς καὶ τὰ παράγωγα, II, 77, 123. III, 93, 178.

Προῆλθε, II, 34-35.

Ἐρείσματα, II, 75. Εἰδήσεις, III, 45.

Ὅρθῶς, II, 79. Ἀλήθεια, II, 136.

Ἄγνωστο, II, 91, 105, 190. Μετὰ βεβαιότητος γνωρίζουμε, III, 93.

«Παραδόσεις καὶ ἐκδοχῆς ἀντικρουόμενες», II, 135-136, 140.

Ἡ πλέον γνωστὴ ἐκδοχή, II, 135.

Φαίνεται, II, 137, 206.

Μᾶλλον, II, 138. Προφανῶς, III, 45.

Δὲν ἀποκλείεται, III, 93.

Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεσιν, πὺν δίδει ἐμμέσως εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Α' τόμου, 7-8, ἐμπλουτίζει τὰ θέματα καὶ τὰ ἄρθρα «μὲ νέα στοιχεῖα τῆς νεώτερης ἐπιστημονικῆς ἐρευνας», τὰ ὁποῖα ἀρῦεται ἀπὸ τὴν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ βιβλιογραφίαν καὶ τὰς πηγὰς, ἐκδεδομένας καὶ ἀνεκδότους. Τὰ διάφορα δημοσιεύματα, παλαιὰ καὶ νέα, ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστημονικὰς γλώσσας, ἐν πρωτοτύπῳ εἴτε καὶ ἐν μεταφράσει. Βεβαίως, ὅπου δεῖ, προστρέχει καὶ εἰς τὰ ἰδικὰ του δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα εἶναι οὐκ ὀλίγα.

Αἱ πηγαί:

Ἄρχεῖα, Κώδικες, χειρόγραφα.

Σφραγίδες, Ἐπιγράμματα, Μολυβδόβουλλα, Χρυσόβουλλα.

Σιγίλλια. Κανονισμοί. Λίβελλοι. Συνταγμάτια, Τακτικά. Ἀπογραφαί.

Σουλτανικὰ φερμάνια, διατάγματα, ἀχτιναμέδες, διαθήκαι, ὑποχρεώσεις.

Παραδόσεις. Βυζαντινοί Ἱστορικοί. Νομικαὶ συλλογαί. Λεξικά.

Βιβλιογράφοι, ἀντιγραφεῖς, καλλιγράφοι, μικρογραφαί. Τὰ ἐργαστήρια, ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.

Δι' ὅλα τὰ ὡς ἄνω: Τὰ σωζώμενα καὶ τὰ ἀπολεσθέντα.

Τὰ ὄσα συμβαίνουν διὰ πρώτην φοράν: II, 59, 61, 89, 120, 191, 208-209, 226-227. III, 21, 35, 43, 58, 92-93, 108, 110, 126, 130, 154, 166, 168. Καὶ τὰ συνδεόμενα: Ἀρχικῶς. III, 58. Μοναδικῶς III, 126. Τελευταῖος: III, 33.

Εἰς ἓνα μεγάλον ἀριθμὸν ἄρθρων εὐνόητον εἶναι ὅτι δὲν θά λείπουν καὶ οἱ ἀνάλογοι χαρακτηρισμοί, θετικοί ἢ ἀρνητικοί. II, 16, 36, 55, 60, 65, 70, 79, 82, 88, 95, 108, 117, 122, 125, 127-130, 139-141, 167, 170, 175, 182, 186-187,

190, 214-222, 224, 230-231. III, 17, 29, 38, 42, 47-48, 59, 73, 75, 80, 87, 92-93, 101-103, 121-129, 136-140, 143, 165-166, 169-171, 177, 179, 233.

Και τώρα ένας φιλικός διάλογος;

Καμαριώτισσα, μονή. Εἰς τὴν Χάλκην. II, 22-23. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν μήπως ὁ δαίμων τοῦ τυπογραφείου ἢ τῶν ἄλλων σημερινῶν μέσων ἐπικοινωνίας ἀντικατέστησεν ὡς συγγραφέα ἀντὶ τοῦ Ἄκυλα Μήλλα διὰ τὸ σύγγραμμα: Ἡ Χάλκη τῶν Πριγκιπονησῶν, Ἀθήναι, 1984, τὸν Ἀριστείδην Πασαδαῖον;

Κουκουτζούκ... Βυζαντινὸν προάστειον τοῦ Βοσπόρου, Χρυσοκέραμον, II, 74. Διὰ τὴν ὀνομασίαν ταύτην προβάλλει ἀξιῶσεις μὲ πειστικὰ κάπως ἐπιχειρήματα καὶ τὸ γειτονικὸ χωριὸ Τσεγκέλιοϊ.

Μακαριώτατος, II, 147. Κατὰ τὸ πρωτόκολλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου συνήθως οἱ προκαθήμενοι τῶν αὐτονόμων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀποκαλοῦνται σεβασμιώτατοι.

Ρούμ. Μαζὶ μὲ τὰ τέσσερα ἀρχαῖα πατριαρχεῖα τῆς ἀνατολῆς οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀποδίδουν τὸν τίτλο Ρούμ καὶ εἰς τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου. III, 113.

Φιλανθρωπικὰ καταστήματα (Κωνσταντινουπόλεως). Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσα τάξιν καὶ παράδοσιν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν (τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον) ὡς φιλανθρωπικὰ καταστήματα γνωρίζονται τὸ νοσοκομεῖον Βουλουκλή, μὲ τὰ διάφορα τμήματά του καὶ τὰ ὄρφανοτροφεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων Πριγκίπου (Πρώτης καὶ Χάλκης). Τὰ δύο ταῦτα ἰδρύματα μαζὶ μὲ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν, τὸ Ζάμπειον Παρθεναγωγεῖον (τώρα μικτὸν) καὶ τὸ Ἰωκείμειον (ὁμοίως, τώρα συγχωνευμένον μὲ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν) συνιστοῦν τὰ πέντε μείζοντα λεγόμενα καθιδρύματα τῆς ὁμογενείας εἰς τὴν Πόλιν.

Ἡ θερινὴ στέγη ἐργαζομένων νεανίδων καὶ ἡ παιδόπολις ἱερᾶς Μονῆς Μεταμορφώσεως Χριστοῦ Πρώτης, ἰδρυθέντα ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Ἀθηναγόρου (1948-1972), φέρουν ἓνα ἰδιότυπον χαρακτῆρα, III, 182. Βεβαίως ὑπὸ εὐρύτεραν ἔννοιαν εἶναι καὶ αὐτὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα.

Ἡ τρίτομος αὕτη ἐργασία συνιστᾷ ἓνα εὖχρηστον καὶ ἐπιστημονικὸν βοήθημα διὰ τοὺς καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἀσχολουμένους μὲ τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς. Συγχαρητήρια εἰς τὸν γράψαντα καὶ διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ σχεδίου τούτου. Εὐχὰς διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν συνέχισιν τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἐπιδόσεων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Lionel Casson. *Libraries in the Ancient World*. New Haven: Yale University Press, 2001.

This volume claims to be the «*first full-scale study of libraries in the ancient world*». It presents the beginning of libraries in the Near East in the third millennium B.C. to the Byzantine period, in the fourth and fifth centuries A.D., when Christianity spread and monasteries changed the course of library history.

The author begins his study with Egypt and Mesopotamia, «*the lands abundantly watered by great rivers*», where civilization arose and libraries had their beginnings. The tablets that date before 3000 B. C. show that archeological findings were remains of the Summerians who were gifted people of southern Mesopotamia, and the Egyptians were not far behind. The Nile River was lined with papyrus, a plant that the Egyptians made into a form of paper. Though the Near Eastern collections were part of their civilization they were the first to use some fundamental library procedures such as titles that identified the work, series were gathered and the creation of a rudimentary catalogue.

The library with selves full of books on all subjects and readers interested to study all subjects awaited the coming of the Greeks. They initiated «*a high level of literacy and an abiding interest in intellectual endeavor*». The *Iliad* and the *Odyssey* with the other Greek poets made up the library holdings of the ancient Greeks. Figures in pottery show the teacher holding a roll that indicates the use of scrolls in teaching. The interesting fact is that not only men were using the scrolls «*the vase paintings ... frequently picture women reading rolls, there unquestionably were literate women*» (p. 21). In the fifth century B.C. there were «*booksellers*» in Athens where books were for sale. This means that there were professionals that produced books. There were scriptoria that copied manuscripts for the consumer. Socrates mentions that books could be bought for a *drachma* at the *agora*. Aristotle in the third century B.C. had a large personal library that became the nucleus of the library of the newly created city of Alexandria, Egypt. Strabo in the first century B.C. states: «*He (Aristotle) was the first to have put together a collection of books and to have taught the kings of Egypt how to arrange a library*». (P. 29)

The library of Alexandria, founded circa 300 B.C., was the first of its kind and remained such throughout the ancient world. «*The collection Aristotle put together, despite its extent and variety, was strictly personal, a tool for his multifarious studies. The library of Alexandria was comprehensive, embracing books of all sorts from everywhere, and it was public, open to anyone with fitting scholarly of literary qualifications*» (p.31). The Ptolemies, besides having temple and royal libraries,

ferently supported the Alexandrian Library, which became a center for collecting copies of books on all subjects and preserving them for future generations. The interest to preserve all kinds of books and nations is clearly indicated by ordering a Greek translation to the Old Testament in the second century B.C. which became known as the Septuagint. Alexandria became an intellectual new city and especially the founding of the famous Museum by Ptolemy I. Museum in the ancient times was a religious establishment, a temple for worship of the Muses and a place for the cultivation of the arts and sciences. The members of the Museum were noted writers, poets, scientists and scholars who were appointed by Ptolemy for life. This center was a think-tank of the ancient world.

There were two libraries in Alexandria: the major one serving the members of the Museum and a «daughter library» housed in the temple of the god of Serapis. One of the major problems was acquisition. Books were bought in Athens and other parts of Greece and brought to Egypt. The newly-acquired books were stored in storehouses waiting for a preliminary accession procedure. The rolls had tabs attached bearing the author's name and ethnicity. The collection was a comprehensive research tool. The Ptolemies aimed to make the collection comprehensive repository of the Greek writings and a tool for research. For that reason they translated into Greek important works from other languages. The best-known example is the translation of the Greek Old Testament, the Septuagint, meaning seventy (for the tradition states that there were seventy-two translators). This was to serve the Jewish community of Alexandria, that could no longer understand the Hebrew or Aramaic. During Ptolemy's II time there 490,000 rolls in the main library and 42,000 in the «daughter library». Adopting the work of Alexander for organizing the collection, Zenodotus further worked to organize a much larger collection. His great contribution to the librarianship is the use of «*alphabetical order as a mode of organization*». Aristophanes of Byzantium who was director ca. 200-185 B.C. «*read through all the books*». At a competition of poets before the king he «*disqualified all but one on the ground of plagiarism*». The king called upon him to prove his case. Aristophanes rushed to the library and «*relying just on memory, from certain bookcases produced an armful of rolls*» (p. 38). Another important librarian of the Alexandrian library, who made a compilation of the *Pinakes*, «*Tables*» or *Tables of Persons Eminent in Every Branch of Learning together with a List of Their Writings*, an amazing Director of the Library in Alexandria, was Eratosthenes (245 to 205 B.C.). He was very gifted in astronomy and geography. He produced an accurate map of the then known world. What is most astonishing about this person is that he measured the circumference of the earth missing only by 200 miles. The Romans,

when they conquered Egypt in 30 B.C., kept the library and the Museum intact. The library came to an end in ca. 270 A.D.

Another of Alexander's successors who created a library was Antiochus III (222-187 B.C.). It was the famous library of Pergamum. The author made some illustrations of the library in Pergamum with dimensions and descriptions. The size of the collection can be indicated by the anecdote that Antony handed over 200,000 books from the Pergamum library to Cleopatra as a gift. During the Hellenistic period there were definitely libraries in Athens, Rhodes and other cities. In Athens and Rhodes the library was connected to the Gymnasium, the center of physical and intellectual exercise. It seems that more than one hundred cities had libraries connected to the Gymnasiums. At Athens the library included a multitude of tragedies, comedies and playwrights and in Rhodes an important center for rhetorical studies; there was a library devoted to speeches, and essays dealing with politics and history.

The author points out that the Etruscans in Italy about the sixth century B.C. adopted the Greek Alphabet and the Romans used it to develop for writing Latin. It was not until 240 B.C. that the first Latin works entered the historical record. The Romans developed their own literature in the Latin language and so the libraries in the Roman period always had a Latin and a Greek collection. Books were either bought at the booksellers, which was a scriptorium, or imported books from Athens, Rhodes, Alexandria or any of the great Greek centers. Cicero's first collection came from Greece. In 44 B.C. Julius Caesar built a Greek and Latin library for public use. The responsibility to organize and the task to build the library was entrusted to Marcus Varro. This vision was brought to fruition few years later by the statesman, commander, and poet Asinius Pollio. This ushered a new beginning in the history of the Roman libraries. In 28 B.C. Augustus built the second library in Rome. He completed the Temple of Apollo and the Greek and Latin library adjoined to it, known as «*the Palatine Library*». Some years later Augustus built a third public library in Rome that bore the name of Porticus Octaviae in honor of his sister and in memory of her son. This library too was divided into Greek and Latin sections. The libraries in Rome were under *The Director of the Libraries*, who was responsible for the financial and managerial affairs. The public libraries in Rome acquired their books through donations but most through making copies and very few, if any, through purchase. There was no such thing as copyright in the ancient world so booksellers borrowed manuscripts from the library and made multiple copies for sale and pocketed the profits. The libraries were open the standard business hours, that is, from sunrise to midday. The public libraries permitted borrowing.

There is an inscription in Athens that has survived that contains the statement that the director decided to eliminate borrowing; the implication is that other libraries permitted it.

In 30 A.D. Alexandria fell to Roman hands and its library not only kept up but was expanded. Alexandria's rival library, Pergamum, fell to Roman hands a century earlier. The provincial libraries contained the standard classics and the writings of the local notables. Up until the second century A.D. the library holdings were all in the form of rolls, some of parchment but the majority on papyrus. In the beginning of the Middle Ages the parchment replaced the roll. By membrane, meaning «*skin*», the Romans named the parchment containing works in their entirety.

In 385 A.D. Pamphilus put together a collection in the Church of Caesarea. Later Eusebius mentioned that Constantine ordered fifty copies of the Bible for the Church of Constantinople that became the nucleus of the Library of the new capital of the Roman Empire. Three major libraries were in Constantinople. Two were secular that is, the University library and the royal library attached to the palace. The University library survived up until the Middle Ages, whereas the royal library was destroyed when the city was taken over by the Turks in 1453. The third was attached to the Patriarchal seat and was predominantly a theological collection. The monasteries of the Patriarchate had libraries such as the monastery on the Island of Patmos that exists until today. The collections of the monasteries included a full representation of the Christian writings and the major pagan Greek and Latin authors.

The present volume is the story of the evolution of the library. It is well written and documented. It contains a wealth of information on the story of the book and the beginning of the art of writing. It gives us information about the public and private libraries and the usefulness for the scholar. It was amazing that the beginning of public libraries in ancient Greece that Rome was inherited also for the founding of the Christian monastic libraries. It gives information on the buildings of the libraries-their structures and the science of organizing the books on the stacks. The author makes a great contribution to the development of the libraries and their connection to education and the advancement of the sciences.

I highly recommend this book to students and scholars and especially to libraries.

Protopresbyter GEORGE C. PAPADEMETRIOU

Βασιλείου Σταυρίδου, *Ίστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Βιβλιογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κ' αἰών.*, τόμ. Β, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 264.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ σεβαστοῦ καθηγητῆ τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης κ. Βασιλείου Σταυρίδη ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ κλασικοῦ ἔργου *Ίστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453-σήμερα)*, τῆς β' ἐκδόσεως πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ Οἶκο Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, στὸ ὁποῖο περιέχεται βιβλιογραφικὸς κατάλογος πού καλύπτει περισσότερες ἀπὸ 100 σελίδες καὶ ἀφορᾷ στὴν ἱστορία 2000 περίπου ἐτῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ κ. Βασίλειος Σταυρίδης κατέβαλε ἐπίμονη προσπάθεια καὶ χρειάστηκε νὰ ἐργαστεῖ πάνω ἀπὸ μία πεντηκονταετία γιὰ νὰ φέρει στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τὴν παρούσα βιβλιογραφία. Ἡ νέα ἐργασία ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέρει ὁ κ. καθηγητῆς, συμπληρωμένη καὶ ἐπαυξημένη κατὰ πολὺ μορφή τῆς προηγούμενης ἐκδόσεως.

Ἡ βιβλιογραφία ἐμφανίζεται κατὰ ἀλφαβητικὴ σειρὰ καὶ κατὰ τμήματα. Χωρίζεται στὴν ἑλληνικὴ καὶ ξένη. Οἱ ἐργασίες πού λαμβάνονται ὑπόψη ἀναφέρονται σὲ μονογραφίες καὶ ἄρθρα πού ἔχουν σχέση μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ. κ. Βαρθολομαῖο καὶ διαιρεῖται σὲ ἕξι μέρη. Μετὰ τὶς βραχυγραφίες σσ. 11-16, ἀκολουθοῦν τὰ προλεγόμενα/εἰσαγωγικά. Στὴ συνέχεια τὸ πρῶτο μέρος μὲ τίτλο *Βιβλιογραφικοὶ κατάλογοι-κατάλογοι συγγραφέων* καταλαμβάνει τὶς σσ. 27-47, τὸ δεύτερο στίς σσ. 48-49 τὰ λεξικά καὶ τὶς ἐγκυκλοπαιδεῖες, τὸ τρίτο στίς σσ. 49-50 τὰ περιοδικὰ καὶ τὶς ἐτήσιες ἐκδόσεις, ἐνῶ τὸ τέταρτο μέρος παρουσιάζει τὶς πηγές καὶ κατέχει τὶς σσ. 50-64. Ἀκολουθεῖ τὸ πέμπτο μέρος μὲ τίτλο *Ίστορίες καὶ λοιπὰ ἱστορικά ἔργα* καὶ καταλαμβάνει τὶς σσ. 64-73. Τὸ ἕκτο μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στὰ ἐγχειρίδια καὶ λοιπὰ γενικῆς καὶ εἰδικῆς φύσεως ἔργα καὶ καλύπτει τὶς σσ. 73-265.

Ἡ βιβλιογραφία πού ἐτοίμασε ὁ καθηγητῆς κ. Βασίλειος Σταυρίδης μὲ πολὺ κόπο καὶ μόχθο θὰ ἀποτελέσει χρήσιμο ἐργαλεῖο τῆς ἔρευνας καὶ θὰ δώσει τὴ δυνατότητα στοὺς ἐρευνητὲς πού ἀσχολοῦνται ἢ πού θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου νὰ ἐρευνήσουν καὶ νὰ μελετήσουν καλύτερα τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μέσα ἀπὸ αὐτὴν. Βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς εἶναι πολύτιμη ὄχι μόνο στὴν Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀλλὰ καὶ γενικὰ στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ὁ κ. καθηγητῆς πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανος γιὰ τὴν προσφορά του στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὰ ἔργα πού ἔχει συγγράψει, ἀπὸ τὰ ὁποῖα

δρισμένα διδάσκονται στη Θεολογική Σχολή του Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τοῦ εἴμαστε εὐγνώμονες γιὰ τὴν προσφορά του.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΣΑΜΙΔΗΣ